[illegible] आदित्यान्तः सोमया:

२८ [illegible] मुदितो [illegible] [illegible] नादेहः [illegible] नाच [illegible]

[illegible] चयदित्या [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] नतिक [illegible] [illegible] नादेहः [illegible] [illegible]

[illegible] नमस्ते [illegible] [illegible] [illegible] नमः [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] सर्व [illegible] नमः [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] नमः [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] नमः [illegible] [illegible]

[illegible] नमः [illegible] [illegible]

[illegible] नमः इति [illegible] नमः इति [illegible] नमः [illegible]

[illegible] नमः [illegible] नमः इति [illegible] नमः [illegible]

[illegible] नमः [illegible] नमः [illegible]

[illegible] नमः इति [illegible] नमः इति [illegible] नमः २८

[illegible] नमः [illegible]

द्वयराज्ञहंनिपितरस्त्रीस्त्रीगृहिं परस्वैकैकमंतलिंमात्स्वैर्नात्रिंशपमेकैकस्यवित्तपुराणेषु वि
दयःश्रीपानाथीयदेवानामपि निवायेदिति देवेचपउक्ताः पाद्देवानुव्रहस्य सर्वेल्लयंय
स्यातलोहकेः तयपितयितस्य स्यामति लोकदकचंदनैः फंखःसोवर्णैनरएजते नोदुवदेणां
स्यात्तलोहकेः तथैपितथितस्य देवलोकेः लतीर्थैःस्यान्तदमल योगयाज्ञवल्क्यः तिला नामथवलाभेत्
गणाय पापप्रकेनावापुष्पदकंपितली र्थैःस्थान्तदमल ऋव्यवलितिमहचारितत्पवतामित्
स्ववर्णेरजलान्वितंतद्भावेनाषिंचेत् दर्भैर्मंत्रेण वच्यच्छ तन्मालितिमहचारितं त्वहिमणम्
प्यायेवाविधिस्रोनाहिपेतोपदेवादीनामस्त्रेण ततः सुछंजानुतलोन्याचारप्रतेतदहिमणम्
स्वहृतिनेवोकेदेवर्षीन् इति एणानुपानरसिद्धःपमःदूर्वाहस्तेपुनरनःकत्वाप्रयेदकोंजलि
गोत्रंगमात्रस्हुत्यन्तमलेनलंहिपेत्त् ततः अग्नेस्तुतथैवदेवानसंनुक्रान्कुशमध्यतः पितृन्
कुशमूलाग्रेविधिः कोशेपयाक्रमे मदत्तकारिजाले योगयाज्ञवल्क्यः ब्रह्माणंतर्पयेत्पूर्वंवि
ष्णुंरुद्रंप्रजापतिंदेवान्छंदांसिवेदांश्च ऋषींश्चैवपुराणाचार्यांश्चैवगंधर्वान्नाचार्यान्तत्वतर्पयेत्
संवत्सरंसावयवंदेवीश्चाप्सरसस्तथा तथादेवानुगान्नागान्सागरान्पर्वतान्नदीस्तथा
मनुष्यान्यक्षरक्षांसि पिशाचांश्चसुपर्णान्भूतानिपशूंस्तथा वनस्पतीनोषधी
श्चमनुष्यांश्चभूतग्रामंचतुर्विधं विश्वेदेवान् ततः कृत्वानिवीतंतुप्राचीनावीतिना ततः प्राजापत्येनतीर्थेनमनुष्यां
स्तर्पयेत्ततः कार्ष्णानिनिःसनकः सनंदनस्सनातनः कपिलश्चासुरिश्चैववोढुः
पंचशिखस्तथा पापहरैस्ता नंतरंमरीचिमत्र्यंगिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुं प्रचेतसंवसिष्ठंचभृगुं
नारदमेवच योगयाज्ञवल्क्यः अपसव्येनततःकृत्वासव्यंजानुनिधायभूमौ प्राचीनावीतिनाहितेनपित्र्येणतीर्थेन
तीर्थेनतर्पयेत् दिव्यान् पितॄन् कव्यवाडनलःसोमोयमश्चैवार्यमाग्निष्वात्ताबर्हिषदःसोमपा इत्याद्य

सर्वाबस्थांगतोऽपि वा पदस्यार्द्धं तुरीकाख्येन वा
२८ मलदैस्मातंस वं तथा अध्वविज्ञः पवित्रेभ्यो वा सर्वात्सब्रह्मलोकमश्नुतेऽनुत्तमः हंमुहिष्मा
प्रामेषमरः श्रुचिरिति ततः कांस्यपात्रे आज्यपूर्णं तिर्यक् सर्वलोकस्य आज्यं तेजः सर्व हिरण्यं
दर्पणं च हरें स्मृतं आज्यं सुवर्णमाहात्म्यं लोकाः प्रतिष्ठिताः कामधेनुः सुहम्भूतं सर्व
ऋतुषु मास्थितं देवानामाज्यमाहारमतः प्रीतिं प्रयान्ति मेधातिथिरित्याद्यरत्नादि हिरण्यं दधात्
एतद्धि सर्वधर्मात्तरोक्षयं ततो मध्याह्ने पूर्ववत्स्नात्वा स्वपक्षे कथ्यते तत्र पञ्चालकादीनि
हान्यास्तु रावणानि कल्याणानि तिथ्यन्ते वैशाखादिपुराणानि सेतिहासानि श्राद्धे ततः जपपरः
स्थिषेधिरिति धर्मस्थाने दीनचेदितिपौराणिकेभ्यो ब्रह्मपुराणभारतादिपठनविधानेपि स्मृ
एतद्यथा तावत्समर्धिकांशं पि श्रवणस्येव कर्मणो पुराणप्रवणमेव ब्रह्मयज्ञ इति केचित् तत्र न
मस्कारेण मन्त्रेणपि च यज्ञस्य व्रतादिति पौराणिकेभ्यो मस्कारेण तस्य बाधात् तत्र मोनम
मास्तु प्रचरति स्मृतेषु ततो वेन संपातित्वा संपूर्णमवतीति निबन्धनादेव नमोनमः इति स्मृति कौसुपार्थ
तं ततं तत्तदेव हि नाम धर्मब्रह्मयज्ञं कुर्यादिति तदह ज्ञानेन मः स्मृतेः स्मृतं तत्त्वेन ज्ञापयन्नेन मोन
अर्चेदर्घा हि ... तैः कृतिभिस्तितत्त्व प्रयाहरन्ते उपविश्य प्रवासपदमेव स्वरूपत्वं भंवन्ति स्वयं कृ
रि स्मृतिरित्याहुः कन्योदयं स्मृतं कन्यादानं मम ब्रह्मलोकं गत्वा नमो नमो नमः सक्तिजयेन प्रहाण्ये
तायनमः एषं पञ्चभुलेन प्रकाशमवेतानं पार्श्वे वेलायां हि तात्पर्यं श्वापरकरणपरित कार्य
श्रीतिथाव हेलोवे ... नमोनमःपरं ... तत्राय च एवं सोऽयमस ... २८

इतिमैः पुनः पावयित्वा नमः इति त्रिः परमात्मनेनमः इति वामभागे ऐं कृत्वा स्नात्वा विश्वेन म
इति स्नात्वा ब्रह्मणो हृदि देवाय पंचतानमः इति गा हेमतीर्थे नत्रिः हव्येन देवाग्निविनीतः हृत्पूर्णमनाहि
इति स्नात्वा ब्रह्मणो हृदि देवाय पंचतानमः इति गाहेम तीर्थेन सोमपिताम हादिपितरस्तर्पंतामिति तत त्रिः पं
स्नपयस्तु पंचतामिति हूं हूं विन धानपात्रेन सोमपितर हादिपितरस्त पंतामित तत त्रिषं
पात्रं हस्ते कृत्वा योते वासयी परिधाय मन्दोर कवी प्रस्नात्वा वस्त्र वेष्टन्य ताकारमय चैइवर्तुलंवाति त
कृत्वा मूलादि त्वान मोच्य स्त्रे ऐं विश्वे हृषिते मित्रायवरुणा यदिग्योहिसे वतायोनमः इति
पुनःके नलेमुख्या तालिरित्याचार्य चूडामणिः नमस्कृत्य हिलं सर्प लचं हृनाहनपुष्पेरस्परले मंड
लेमध्ये चितपुरुषमर्घ्यं नमो विवस्वते ब्रह्मणे भास्करे विष्णुतेजसे नमः सवित्रे सर्वे सविते कं
मी दायिने इत्यज लालिकृपंट घा दिति कल्पनरौ ततः सूर्यमंडल स्थाय परमात्मनेनमः इतिपुनः
इति दत्वा ब्रह्म विष्णु रुद्रेभ्यो नमः इति वा विष्णु विष्णव नमादित्याय घ्राणज न्यायम्ये नमः सवित्रे
जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूति स्थितिनाशहेतवे त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे विरिंचिना
रायणशंकरात्मने इति नमस्कृत्य तावत्स्नानं स्नानमं धाद्धेवकार्यं सध्या को मध्याह्न एव गहे उष्णो
दकेन स्नाने प्येव आनुकाहिना स्नानात्को दमेषीजलं मध्याह्नस्नानं तोरत समावाईव हो गांगमाजनं
वाकार्य जाबालिः आग्निरस्मै भवेत्स्नानं स्नानाम कोलुकर्मि णां आहैतवासस्नानादिमार्जनं देहि
हि के विरुः विरुद्ध हृत्स्नाने नीचा ना स्नानं स्मार्तं स्नानं विरुः त्रिपुवा केन तत्र पैः मानसं वा स्नानं
कार्यं यथाध्याये ह्यादित्य संकल्प गंगादेव चतुर्मुत्रं प्रंतरं च ऋतासाय स्नानं मानसानि विद्यानि तत्ता
होट कतां प्राते निरुतं लौं स्वमस्तु निचितंनये कुशाद्यं प्रयोग प्रविश्यं तौ स्वकांलनं तथा संस्नान ये स्नं

प्रमः अथ मातृतीर्थ प्राणाः पितृ रूलप्यं मान्तेभ्य स्मे इति लोदकेन [illegible]चाचार्य[illegible] रामाहिः
सोमपाः हविर्भुजः ऊष्मपाः सुकालिनः बर्हिषदः आज्यपाः यमः धर्मराजः मृत्युः अन्तकः वैवस्व
तः कालः सर्वभूतक्षयः औदुम्बरः दध्नः नीलः परमेष्ठी वृकोदरः चित्रः चित्रगुप्तः सौवपितृकोष्ठ
तदेतान्नामभिः सर्वैस्तर्पयेत् अतः स्वपितृतर्पणं पितृभ्यो नम इति [illegible] काश्यपगोत्रः अस्मत्पिता
मुकशर्मा तृप्यतामिति त्रिः एवं पितामहः प्रपितामहः पितृभ्यो नमः [illegible] इति षट्त्रिंशत् पुष्पा [illegible]
चाञ्जलिं प्रसिञ्चेत् अस्मन्माता काश्यपगोत्रा अमुकदेवी दा तृप्यताम् एवं पितामही प्रपितामही प्र
पितृभ्यो नमः आवाहय मातामहः प्रमातामहः वृद्धप्रमातामहः एवं मातामही प्रमातामही वृद्धप्र
मातामही एवं स्वभार्या पुत्रः कन्या पितृव्यः मातुलः स्वभ्राता तत्पत्नी पितृष्वसा मातृष्वसा स्वभगिनी
सापत्न्या स्वभर्तृकेति स्वश्वशुरः गुरुः सखा मित्र भृतः [illegible] आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः
तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनाम् आब्रह्मभुवनाल्लो
कादिदमस्तु तिलोदकमिति अनुमरणमाह जातिहारीतः वह्निं वा प्रविशन्ति [illegible] विहि
तविधि ब्राह्मण्यां तु [illegible] अनुयात्रे कराच्च नेति [illegible] सत एव यात्रा
ह्राजनवमाला यस्वयं यात्रां नरोहिपेत् जलप्रवेशो वा गर्ते नश्यते तु विवर्जितम् योगमार्गे न्यासः
यपुत्रेनार्हे चेतति [illegible] ज्वाले अतोऽन्यथा [illegible] तिलाग्र [illegible] ॥ तत्र
गते पुत्र बलान्न [illegible] वा वा चेच गृहेऽजन्माहि नेतव्यो भृत्यपुत्रकलत्राण्यो नेतुमीलि
ललयत्यामिति मरीचिस्मृतेः ततः ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः ते गृह्णन्तु मयार

यैउन्नसीसांसायैनमइतिजपित्वादेवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच नमःस्वाहायैस्वधा
यैस्वर्गनित्यमेवनमोनमः इतित्रिर्जपित्वाइतिविख्याता योयोनिरयोनिर्विकृतीश्रितः वायुस्तेना
र्चितोदेवः प्रीयतांमेजनार्दनइत्युक्त्वेदंकंरयस्येन अथतर्पणं तच्चब्रह्मणेनमइतिचमोतैर्मंत्रैःका
र्यंतस्यनमःशब्दोऽंतेस्तिकेचित् अन्येतुनामतामेस्योंकारपूर्वंमितिकानीयस्तत्त्वस्यतृप्यतांश्चव
स्पश्यागोमानाभावान्नवंतेरित्याहुः अप्यनेनहितंजानात्याद्यकर्तुस्मृतिर्हीनेहलदूयेनदेवतीर्थेनतर्पयेत्
तच्चमदनपारिजातेयोगयाज्ञवल्क्यकात्यायनसूत्रानुसारिणोऽप्यतेयथा ब्रह्मादयस्तृप्यतांविष्णुरुद्रश्च
प्रजापतिर्देवाश्छंदांसिवेदाः। ऋषयःपुराणाचार्याःगंधर्वाःइतराचार्याःसंवत्सरःसावयवः
अप्सरसःदेवानुगाःनागाःसागराःपर्वताःसरितःमनुष्याःयक्षाःरक्षांसिपिशाचाःसुपर्णाःभूतानिप
शवःवनस्पतयःओषधयःभूतग्रामश्चतुर्विधाः आचार्यचूडामणेरनुप्रजापत्यंतेदेवायक्षास्तथानागा
गंधर्वाप्सरसोऽसुराः क्रूराःसर्पाःसुपर्णाश्चतरवोजंभकाः खगाः विद्याधराजलाधाराःस्तथैवाकाशगामि
नः निराहाराश्चयेजीवाःपापेधर्मेरताश्चये तेषामाप्यायनायैतद्दीयतेसलिलंमयेतिमात्स्योक्तेनतर्पं
णमुक्तं अथर्षयः निवीतीकंठलग्नदर्भमध्येनप्राजापत्यतीर्थेनतिलाक्षतमिश्रोदकावजलीमंत्राव
र्त्याद्दद्यात् सनकश्चसनंदनश्चसनातनः कपिलःआसुरिः वोढुःपंचशिखः आचार्यचूडामणे
नुमतोचिमसंगिरसंपुलस्त्यंपुलहंक्रतुंअत्रिंसनत्कुमारंवसिष्ठंनारदमेववेतिनाममभिरुक्तं अथपि
तृतर्पणंदक्षिणामुखः सव्यंजान्वाच्य प्राचीनावीतीतिलोदकेनद्विगुणदर्भोपितृतीर्थेनमिश्रांजलीस्तंज
लोमंजलीन्दद्यात्तवसवस्तृप्यंतांरुद्राः आदित्याःसप्तलः आद्येनोकव्यवालनलस्तृप्यतां सोमः

२१ तद्धि हितभिन्नपरं मान्मे सैव यां ताजनी वा धिला नीरत्नमयीति प्रास्त्रोक्ती हैमी मयी वापि लोहसंभवमयी
तथा लोहसंघः पंचधातुरसाः रीतिकाधातुयुक्ता वा ताम्रकांस्यमयी तथा भद्रारुमयी वापि देवताची
प्रशास्यते अंगुष्ठपर्वादारभ्य वितस्तिं यावदेव तु ॥ हेमप्रतिमा ... नाधिकप्रशस्यते बुधैः भागवते वैदि
के तंत्रिके मिश्रमिति मे त्रिविधो मखः त्रयाणामीप्सितेनैव ... वैदिको मिश्रो वापि विप्राणां नाविधीयते
तांत्रिको विप्रभक्तस्य ... इत्यादि प्रकीर्तितः तत्रोपचारा अनेकविधा ... उक्ता आचा
रचिंतामणौ ... विविधाः प्रोक्ताः ... गंधादिका निवेद्यान्ता पञ्चोपचारका इत्युप
चाराः अर्घ्यपाद्याचमनीयं मधुपर्कं स्नानानि च ... चकंचेति उपचारा दश प्रोक्ताः इति अथ षोडशोपचाराः
प॰ आसनं स्वागतं चार्घ्यं पाद्यमाचमनं तथा मधुपर्काचमनं स्नानं वसनाभरणानि च गंधपुष्पे धूपदीपौ नैवेद्यं वं-
दनं तथा अष्टादशोपचाराः आसनावाहने चार्घ्यं पाद्यमाचमनं तथा स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणानि च सर्वशः गं
धपुष्पे तथा धूपं दीपं नैवेद्यमेव च माल्यानुलेपनं चैव नमस्कारं विसर्जनं अथ षट्त्रिंशदुपचाराः आसनाभ्यं-
जने तद्वदुद्वर्तनाभिषेचनं ... संमार्जनं सर्पिरालिप्ताय ... नावाहनेन ततः पाद्यार्घ्याचमनीयं च स्नानीयं मधुपर्ककं पुन-
राचमनीयं च वस्त्रयज्ञोपवीतकं अलंकारो गंधपुष्पे धूपदीपौ तथैव च तांबूलानि च नैवेद्यं पुष्पमाला तथै
व च तांबूलानि च नैवेद्यं पुष्पमाला तथैव च अनुलेपनं च शय्या चामरं व्यजनं तथा आदर्शनं दर्शनं चैव नम
स्कारोथ नर्तनं गीतं वाद्यं च दानानि स्तुति होम प्रदक्षिणं दंतकाष्ठप्रदानं च ... देव विसर्जनं उपचाराः ...
... याः ... देव २१

नैवेद्यानि धीइ नोरकामे तिनीरेस्य लेवस्त्रं पीडयेत् आचार्यचडामर्षोनुयेवांधवावांधवावायेन्यु
जन्मानि बांधवाः तेन्यूष्मिमखिलायांतुयेचास्यत्तो मिकांक्षिताः नमोनमइतिपुष्पैधीपदनमुक्तो ततः
सव्येनाखिल्पूराणीन्नैस्तर्पयेत् देवास्तुपल्लघा नागाय चागंधर्वराक्षसाः पिशाचागुह्यकाःसिद्धाः
कूष्मांडास्तरवःखगाः जलेचराभूमिलपावायुभाराप्यजन्तवः तृप्तिमेतेनयांत्वाशुमद्दत्तेनांवुनाः
हिताःनरकेषु समस्तेषु यातनासु चयेस्थिताः तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलंमया येवांधवावां
धवायेन्यजन्मनिबांधवाः तेसर्वेतृप्तिमायांतुमयादत्तैस्तिलोदकैस्तिलैर्द्येपल्लः आब्रह्मस्तंबपर्यंतं
जगत्तृप्यतु इत्येकांजलिः ततोब्रह्मणे नमः विष्णवे रुद्राय प्रविवित्रमित्रायवरुणाय नमइतिजलेसंप्रज्य
हतेनपुनः ब्रह्मणे नमः अग्नये पृथिव्यै औषधीभ्यः वाचे वाचस्पतये विष्णवे महद्भ्यः अपांपतये व
रुणाय नमइति तर्पणं कृत्वा सूर्यं संपूज्य देवेभ्यो नमइति विसर्जयेत् इतिकर्मलोकरमहृदकृते स्नानवि
धिः स्नानतर्पणादि अथदेवपूजा साचविप्रस्यादि देलोगी सिंगार्चा सुस्थापित पार्थिवलिंग
दोस्थापूर्वमाहितकार्याशान्वनामस्पटिककृत्रिजस्थापितलिंगार्चा दोनुस्यर्प्येव हितादूरतःकार्यायद
प्रतिष्ठितं लिंगं मंत्रविद्भिर्यथाविधि तत्प्रभृतिपूज्याद्ययावत्सहीयतेस्फटिकेतिनाद्रहीयात् तथा
प्रागुक्तं सच नामकार्यापवाद्यापितिकोत्तमः पूजनं कार्यं मतिवुद्धानचान्यस्यातिमदन्यादिजाति
धर्मवर्मस्यांतेष्वेदः तन्नैवयाच्ये आदित्यंगणनाथं चदेवीरुद्रं चयथाक्रमं नारायणं विशुद्धाख्यमंते च कु
लदेवतं नित्यमः ब्रह्माणं विष्णुमीशं चाव्यमभ्यर्चितंगणाधिपं दुर्गांसरस्वतीं लक्ष्मीं गौरींवानित्यमर्च
येत् यत्तुमनुः जपस्तपस्तीर्थसेवाप्रव्रज्यामंत्रसाधनं देवताराधनं चैवस्त्रीशूद्रपतनानि षडिति

नः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ प्राग्नगरमातृशिलानां पर्येऽभिषेकं समाचरेत् ॥ गंगा गोदावरी
३२ रेवा नद्योः सङ्गमे च दासस्य पानि वसन्ती तीहती हती तीर्थानि प्राग्नगरमातृशिलाजले गौतमी कावेरी च सेवा
दे ॥ एवं पौर्णमास्यां मार्गशीर्षे हरेः पादोदकेन च श्रीवरी श्रमहेतोर्मोदनारोहं वप्रासः रूपहरेः स्नाना
प्राप्तं जलं यस्योदरेऽस्थितं श्रीवरीश्रमप्रमाणाचैः पादयोः पुंगमस्ना गंगेतितावदन्यानितीर्था
नि मुवनत्रये यावन्न प्राप्यते तीर्थे प्राग्नगरमातृशिलाभिषेचनं जन्मप्रभृति पापानां प्रायश्चित्तं प्रदिः
इति प्राग्नगरमातृशिलावारि पापहारिणी प्रोक्ता ॥ नृसिंहपुराणे ॥ गंगाप्रयागपुष्करतीर्थसा
धारणं प्राग्नगरमातृशिलावारि पापहारिणि ॥ कालेन तीर्थफलं विलिनादि हितिपापं पादोदकेन गंग
या पुण्यनिधानि पुंसां गंगा पादमुनानि ॥ कालेन तीर्थफलं विनाविनिहंति पापं पादोदकं गव
तल्पपुनाति सद्यः ॥ ब्रह्मचारी सत्रनी च आश्रमाचमदाश्रुचिमहाम्भविः ॥ गुरुवाती सवती च
आश्रमेत्र दद्याच्च विष्णुपादोदकं यस्य मुखे शिरसि विग्रहे ॥ स्मृत्वेनरे देहस्थानि चापम्या
सापीत्वा पादोदकं हरेः ॥ नित्ये नैमित्तिके काम्ये पीत्वा मुक्तिमन्नहृष्यति ॥ मूलादौ विष्णुपादोद
कं पीत्वा नित्यं मुक्ता न दृष्यति ॥ कृत्येति पाठे नित्यं कम्यं च रात्रौ च पूजा दौ नैमित्तिके सांवत्सरि
कं श्राद्धादौ पादोदकं पीत्वा मानस्नानं दृष्यति ॥ नन्नुजलस्पर्शादिनरश्रेष्ठ ग्राह्यं पादोदकं जाहृते नि
त्यानि कानि वर्जनिकाम्यनैमित्तिकैः सहेति कालिकापुराणेन श्राद्धं चैत्रे च तापयतीति निषेध
वचनं च कं केशीकमार्गे शिरसि चेत् ॥ सामान्यस्य विशेषेण बाधात् रागप्राप्तनिषेधाच्च ॥ नचैवं नीते
पेयं तत्र नतोऽन्यान्त्यामि पादोदकं मात्रकमिन्धं नचेदनंतसिद्धेना नपात्र ॥ मुनानोर्वातापाणी ३२

तीर्थेन कार्यं मार्जनावालिकमीभोजनानि देवतीर्थेनेति हारीतोक्तेः ब्राह्मे ब्रह्मसंगालग्नं विप्रोपोवै
स्पर्शं च प्रदीयते रुद्रांगाल्लग्न मध्ये तु रुद्रं देवं सर्वं च न लभ्यते । पित्र्ये भ्यस्तथ देवेभ्यो दत्तं हीने यु निहितं
महस्तथा विलाते गारुडे भगवती पञ्चेन तत्पुण्यं जपं तथा: हम्मुखो ह्यपि स्वर्गेहस्तल भे न मर्ग हस्त लसीपं
जनेन नल नारसिंहपुराणे पत्रपुष्पं बिल्वपत्रे चंपकं नवमालं तथा करवीरं तथा श्वेतं मालतीकुसुं
कुसुमं पत्रमालामयूरकं चर्चेच नीकुन्दमालतीनि संपूर्णं तथा श्वेतं कुंदं च प्राप्त पत्रकं मालिका
चैव जाती च सर्वपुष्पाणि शिरसिप्रीयते यत्रायथा यत्रैव अपामार्ग भृंगराजं पद्मं च प्रत्ये च त्वादिह
वीचकुसुमयत्र च दमनं मरुवकं तथा ततश्च श्रीविल्वपत्रं तत स्तु तुलसीपत्रसौवर्णा पत्नवान्यपि चैव
स्युः प्रशस्तान्यु विष्णोर्हरेः अगस्त्यविल्वसंभूतैः कुसुमैराशितैः स्मितैः ये चार्चयिष्यंति देवं शतैः प्रस्
वैष्णवं पदं तथा तुलसीमन्नयावित्लः केतकयाचापि प्रकीर्तिताः हमासः महसंतमनीतो भवते मधुसूद
नः शिवे च ज्योतिनत्रैव जपावंध्रकं सिंदूरं तथा त्रैसंधिके हरकेभे नरंती केतकी कुशामालती कुटजा
निच पुष्पाणि च कुमाचाम्मंगा इन्द्रनीनार्थ येन सर्वोत्तमं शैवतत्राणि पद्मचक्रमहाहूम विष्णुरहस्ये
जलजं पत्र पुष्पित त्या जपंचक्राणि कुसुमानिच तुलसीपत्राणि मन्नत्या विल्वानि मां न चापि न दुष्यति विष्णव
कं मल्लिका नितांत कर्णिकारं मालाकरं च संभवः आयतीर्थमाहिमाः स्कांदे प्रातस्तनामध्याह्न
वदेवो यत्र हारवतीभवः उभयोः स्नानतोयेन शुभहम्यानिवृत्ते हेमाद्रौ लक्षणकोड़े स्कांदे ग्रं
गां प्रचरनपत्रैनैवेद्यं कुसुमे जलं स्नानलयाम शिलास नैवेद्यं केवि स्नानादिके पादोदके स्नान

३२ स्य एवं सो देवयज्ञः पितृयज्ञश्चैव चाभूतयज्ञो मनुष्ययज्ञश्च पंचयज्ञाः एकोऽग्निः स च लौकिके
ऽग्नौ किं कार्यः अत एव तत्र चरुत्रयमपि हि लौकिकेऽग्नावुक्तः येन लौकिकेऽग्नावुक्तः येन लौ
किकाग्नावयि ... भवतीत्याह ... एव विज्ञानेश्वरा ... धातिथ्यो ... व
मनुः ... लौकिके वापि नित्यशः ... विधीय
ते इति मनूक्तेः असंभवे ... लौकिके वैदिके वा ... पितृ ... लोहितो वैश्वदे
व ... पंचमहा ... स च पक्षे नापि कार्यः ... अन्य ... तत्राप्यामे
ऽप्याहिताग्निकेचित् ... नैव ... तत्र वैश्व
देवमन्त्रा ... तेषु मनूक्तो ... तत्र ...
विना ... तिस्मृतिकौमुदीकारः तत्र ... मंत्रै ... तदाह मद
नपारिजातेव ... वाहतिभिः स्वयं ... मंत्रै ...
वालिहरेत् ... इति ... कर्मेत्तरे
व ना ना ... ननु मनूक्तेः ... नधिकारात् ... तेनुये
... वैश्वदेवो ... मनूक्तेः ... धिकारात् ... क्तो वै
श्वदेव ... कार्यः ... ततः ... प्रथमा ...
... ततो ...
... ततः ... वायवे ... ततः ... मान ३२

जलेनैवाहिपापघ्ये दितिदृष्टोनाच्युतविष्णुपादजंयेद्रुनः गङ्गापुण्ये जलंनयेत्तत्तुलसीवि-
मिश्रं पादोदकं च शालग्रामशिलासमुद्भवं नित्यं त्रिसंध्यं भुक्तेन गात्रं स्पृष्ट्वा गोदूतेयमेवतिः कृतानरा:
श्राद्धिकपैतृके स्नानके ग्रामके वापि आप्नोति चैवेत्थविधिनाते तेषां पादोदकं मणिप्राशनं ये च कुर्वं-
ते अन्नकाले प्रियरेखपदेषां पतेया भोजने सोयिमहत्तितिप्राप्तोति याया चात्रोवहिः कृतः भक्त
पीत्वा विशुद्धिः स्यात् पीत्वा पादोदकं हरेः स्कान्दे शिववचनं हरिप्रियतं तत्पत्नोयविस्कनात्र
मुविस्कना तद्धैवापापहं पुत्र किं पुनः पादोजले विष्णुरहस्ये विष्णुपादोदकं पीत्वा पञ्चमा-
हस्तुचिफलं पापमष्टा चामति संसोतारुस्तसंहत्यांसर्विंहत्लि गाधके पादोदकं पिबन्नित्यं ने
वेयमलयज्ञेर ये पंचमत्ता के धार्ये मनिवेदानुपासने शालग्रामशिलातोयमपीत्वा यस्तम
स्तके प्रक्षेपणं मनुद्धीतबस्ल हात्या विगाधते शालग्रामशिलातोयं पिबेन्नो मस्तके पालु श्रुता
नाहेहवं भोक्ता नाहं कृंसमाचरेत् विष्णोः पादोदकं पीत्वा कोटिजन्माघनाशनं तदेवाष्ट
गुणं पापं भूमौ विन्दुनिपातनात् मालिकं चंद्रोदये आपद्येवलपाकोस्य कालेचलोचुकेनवा
उद्धृत्य पादसलिलं मधनुत्यं विनिर्दिशोत् श्रीविष्णोः पादसलिलं करे कृत्वा मुखे सियेत् अ
हत्वा चैवतेनो पवीरवेनाविचक्षेन अहत्वा विष्णुमोनाहि त्यतिदेवः स्नहत्एमंत्रो हेला
पृथेः अकालमनुहरण सर्वव्याधिनिवारणं विष्णोः पादोदकं पीत्वाशिरसाधारयाम
हमिति अपमृत्युहरं पैष्णवे वः संतिवं नवयज्ञाविधानं तु गत्ती नित्यं चतात्मये तत्थमःवृ

३५ प्रजापतये गृह्याः स्वः कश्यपाय अनुमतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः अग्नये स्विष्टकृते इति ततः
पर्युक्ष्य बलिं दत्त्वा नमस्कुर्यात् विश्वान्देवान् सतेदेवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव
च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः इत्येतेन मन्त्रेण नमः इत्येव मंत्रे पाहोम इत्ये
के मदनपारिजाते परिशिष्टे प्राक्के वायवे दिवाय त्रंमलं वाय दिवाफलं संकल्प्य यत्ना
देतेनाग्नौ जुहुयादिति व्यासः जुहुयात् सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं दध्यक्तं पयसाभ्य
क्तं तदभावे सम्पादिका चतुर्विंशतिमते अलाभे येन केनापि फलशाकोदकादिभिः पयोद
क्तं तदभावे इति देवयज्ञः
पितृतैः कुर्याद्वैश्वदेवं कर्मणा तु हस्तेनान्नादिभिः कुर्याद् दद्यात् जले विना जले इति देवयज्ञः
अथ भूतयज्ञः सप्तोपकल्प्यया अद्भ्यः पश्चिमे द्वारश्रवयोः धात्रे नमः इदं धात्रे एवमग्रेपि
विधात्रे नमः प्रतिदिशं वायवे प्रतिदिशं दिग्भ्यः इन्द्राय धर्माय राजा यवरुणाय इदंव इत्यन्यो
धन्वंतरये वायव्यां वायवे ब्रह्मणे अंतरिक्षाय सूर्याय उत्तरे विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वेभ्यो भू
तेभ्यो नमः भूतानां पतये नमः ततो दक्षिणे प्राचीनावीति पितृभ्यः स्वधा नमः इदं पितृभ्यः

१८ धन्वंतरये १० प्राच्यै दिशे०	
५ विधात्रे० ६ वायवे०	
१३ उदीच्यै० २२ सूर्याय १४ इन्द्राय०	
८ वाय० विश्वपति २१ अंतरिक्षाय ४ धात्रे०	
१७ इन्द्रवे २८ २६ धूनयनये १० ब्रह्मणे १ वायव ११ दक्षि	
१८ वायवे २४ उपसे० ३ याम्यै० १५ धर्मा०	
१९ पवनाय २४ विश्वेभ्यो भू० २ अद्भ्यः १ प्रतीच्यै	
२३ विश्वेभ्यो दे० २ पर्जन्या० २ भ्यः	
२६ भूतानां प० १ वायवे	

जल स्पृष्ट्वा श्रुयं कात्यायनः यत्तः योगाण
श्व तथा पाशा हीने लोके पात्रे प्रदत्तः वा
पतितेभ्य इति निनयेत् इदं यक्ष
ण श्वपचाद्देवताभ्यः पितृभ्यश्च त्यने
नैव बलिं मन्त्रेणैव च स्मोव
लिस्तेनैव पितृयज्ञः इत्येके आचार्यक्षु ३५

ब्रह्मणोत्पादितेनायस्ययोगवरस्य जन्म विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वेभ्य एव च उत्पन्नम् तत्र
येन यथा शौनकेन तत्ः स्वधानमस्तु इति कारयितव्यम् आपि हुतशेषं कृत्वा सर्ववायव्यां स्वधां तत्रैव
नेजनं ततस्तोयमुपाहृत्य तेऽर्घ्यं नाम्नाऽतिथेः दीक्षितेति विश्वेषु एषां देवं होममन्त्राव लौकिकेश्वर
स्कः तत्केवलमाहृतोपपर्णन्यासः स्वधेति ततः पूर्वेद्युर्निविधानं स्मयेच ब्राह्मणाः स्वयेत् इन्द्राय
धर्मराजाय वरुणाय सयत्नैव धान्यानि पुष्पधूपदीपान् ब्रह्मस्तरणाकेंद्रैः दीप्तानि आगन्तवे च दिगभागे
धन्वंतरि बलिं विदुः वायसेभ्य एवेति ततः समस्तान् ततो दिशं ब्राह्मणोत्पादितां यमानवे च हवि
हुतं विश्वेदेवान्विप्रमन्त्रितान्विश्वयतीन्मितत्र पञ्चमांशं च समुद्दिश्य बलिं दद्यात्तनेश्वर का
नायस्य वैश्वदेवं च बलिहरणं किंचित्तान्ने तेनस्य वैश्वदेवमेव तत्र ब्राह्मणकाले नमस्कारो मन्त्रः स्वदे
विधीयते इति भारतोक्ते होमस्थाने वा स्वधेव लौकिकं प्राक्पूः इति सति कोमुदी तत्र नमस्कारेण मन्त्रे
णान्येन द्विजो धारत् तच्च वा लिङ्गं तं मन्त्रे मन्त्रः ग हेदे प्रमुक्तार्थ ग्रहणं यश्च चैत्र योगः द
भिहतः श्राद्धस्य संप्राप्तानाम् स्थाने यस्य वा देशकाले स्थाने च स्थानानुत्रयेपरमेश्वरी
तपश्चैव स्वदेवं कर्तव्य इति संक्षेपः कृतं तत्र स्थंडिलं वा संस्कृत्य यथाविधि व्याहृत्या गृह्याग्नि
काम्यां सहस्र स्नानं पुस्तं सोऽधिकारी तत्संख्या व्यासेनः समस्तं यः सर्वे देवा नोहव्यमुक्तव्यं
भुक्तं तथा पितृणां च नमस्कारो विश्वेदेवाः कामेने इति संप्रत्यय प्रयुत्सन हा स्वेन तं हुतो एव्य
हुतैष्के लेष्म लेखीकुर्यात् तद्रूपमतो निधायाद्यासमुत्थ हस्तेन धूल प्रतं जुहुयात् ब्राह्म
णो हातृस्थापयेत् दिकाण्डीमलकमात्रा वा यथा अग्नये नमः इदमग्नये नमम इति त्यागः एवम
न्यापि वायवे हृयेयः प्रजापतये स्वाहेति इति प्रजाहुतेभ्यः ॥ यथाग्नेः ब्राह्मणः

आङ्कुर्वाथित पञ्च: स्यादिप्रोविबालेरण्यायेवेति छंदोगा: पवित्रि स्यात् मनु: एकमप्यर्प्यस्यिहिं द्वयोर्ग्णाम्यान्त्वहं गही
२५ प्रचेता: नामंत्रणं नहोमश्च नावाहन विसर्जने नार्पिंड दानंतस्तु शानित्ये कुर्याद्धिजोत्तमः अमृत: नावाहनं स्वधाकार:
पिंडानौकरणादिकं ब्रह्मचर्यादि नियमो विश्वेदेवास्तथैव च ननु षट्‌सु एवं हे प्रेयं हार्हि णणयिंड वर्जितं हार्हिगाणया
विकल्प: किंचिद् त्वाविसर्जयेदिति प्रचेतसोक्ते: अथ: प्रयोग: आचम्य देशकालौ स्मृत्वा नित्यश्राद्धं करिष्य इत्यु
क्त्वास्य पितृ पितामह प्रपितामहानां काश्यप गोत्राणाममुक शर्मणां एवं मातामह प्रमातामह वृद्धप्रमातामहा
नां सपत्नीकानां स्थाने क्षणा: कर्तव्य इति वरणं कृत्वा पित्रादयो मातामहाश्च इद्‌ वः पाद्यमिति पाद्यं दत्वावाम्यो रङ्गु
ष्ठेनकु शानेडुप्रविश्य पितरौ मातामहौ सपत्नीकौ गधः इमाणि पुष्पाणि धूपो दीप आच्छादनं च तिलमति वैको
मुद्यं गामि स्वाविति मासो धूर्व चतुर्थं मासि दिवन्तुष्टयं सर्वदेवार्णिसमं मासत्रयमध्ये त्रिदिनमपि सर्वदर्णिसमं नाहाणि
त्रिमासमध्ये त्रिदिनो न त्रयो हिसा अधिकारः त्रयहस्त्यम्या वृत्तिरकप्रो वपश्च तेन त्रिमासमध्ये त्रिवान्तेति विधे त्रिदि
नं हात्रियाहो वत्तुरहादिकचित्तु प्रथममाहिमासेछ्यिएकरात्रा घनं तरं वाणो वृत्तिरात्र्यादिः अन्ययाद्येच माहिमासे
षुवै प्रत्याहे: पं चाहादि त्रिमासमध्ये च चतुरहा होत्यनो चितीस्यात् श्राद्धे समर्पिंडानां स्नानं यातेमीतुर्यस्यामासं पि
त्रादीनां त्रिदिनं इदं निर्गुणानां सगुणानां त्वेकाहइति महनयाले: इदं समर्पिं समं तुल्यवयासिसवर्णसमति
आनेनथैव चोति व्याघ्रोक्ते: अथप्रसवाशौचं संवर्त: जाते पुत्रे पितु: स्नानं सचैलं तु विधीयते पुत्रप लाकं न्यायिय
तेनहत्वला यास्ए कैतकेत्मसुहृवाह स्नाजानस्यजनकस्नत: कृत्वासचैलंस्नानतस्नुद्धाभवतिवहणणाहितिशंखो ते
मुखदर्शनो द्धे मेवस्नानमिति नन्नु विशेषो नदर्षधस्य स्पनाप्नै: एतेनमुखदर्शनोत्तरं पुन: स्नानपर त्वपरास्त २५
मलै केनदर्शनीनर्यस्यात् गोसहस्र... ...नादानादिक कुर्यात्... ...प्रमानरत्नकृतदृ हिनवजं

ज्ञामयोत् ॐ भूः स्वाहेति विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमो नम इति स्वयं जुहुयात् एवं व्यस्ताः समस्ताश्च ततो देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वा
हेति विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमो इति स्वयं होमः तत्र नमस्कारेण वैदिकधाधात् अग्नये इदं एवं प्रह ततो यमाय स्विष्टकृते च भू
मौ विश्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः नमस्पितृभ्यो नम इति दक्षिणे पश्चाने यक्ष्मैतत् ततः [illegible]योगयोरेकः चेज्ज्ञात्वा हिमो
वायसेभ्यश्च दक्षिणोध मितराजचित्रगुप्ताभ्यां दद्यादिति मुक्तं ततः श्वभ्यां श्यामशबलाभ्यां गृहीत्वा पिंडद्वयं द्वौ श्वानौ श्यामशबलौ वैवस्व
तकुलोद्भवौ ताभ्यां पिंडं प्रदास्यामि स्यातामेतावहिंसकौ श्वभ्यां नम इति दद्यात् पुनर्वायसाय ऐंद्रवारुणावायव्याः सौम्या वैन
ऋतास्तथा वायसाः प्रतिगृह्णन्तु भूमौ पिंडं मयार्पितमिति काकबलिं दत्वा इदं वायसेभ्यः इत्युक्त्वा पुनरन्नं वायविकृत्य गृहीत्वा
मंत्रैर्बलीन् दद्यात् यथा देवा मनुष्याः पशवो वयांसि सिद्धाः सयक्षोरगदैत्यसंघाः प्रेताः पिशाचास्तरवः समस्ता ये चान्नमिच्छंति
मया प्रदत्तं इदं देवादिभ्यः पिपीलिकाः कीटपतंगकाद्या बुभुक्षिताः कर्मनिबद्धबद्धाः प्रयांतु ते तृप्तिमिदं मयान्नं तेभ्यो विसृष्टं
सुखिनो भवंतु इदं पिपीलिकादिभ्यः येषां न माता न पिता न बंधुर्नैवान्नसिद्धिर्न तथान्नमस्ति तत्तृप्तयेन्नं भुवि दत्तमेतत्ते
यांतु तृप्तिं मुदिता भवंतु इदं मया तेभ्यः भूतानि सर्वाणि तथान्नमेतदहं च विष्णुर्न यतोऽन्यदस्ति तस्मादहं भूतनि-
भूतनिकायभूतमन्नं प्रयच्छामि भवाय तेषां इदं भूतेभ्यः चतुर्दशो भूतगणो य एष तत्र स्थिता येऽखिल भूतसंघाः तृप्त्य-
र्थमन्नं हि मया विसृष्टं तेषामिदं ते मुदिता भवंतु इदं भूतगणादिभ्यः इत्युच्चार्य नरो दद्यादन्नं श्रद्धासमन्वितः भुविस-
र्वोपकाराय गृही सर्वाश्रयो यतः श्वचांडालविहंगानां भुवि दद्यात्ततो नरः ये चान्ये पतिताः केचिदपुत्रा भुवि मानवाः त
तो गोदोहमात्रं वै कालं तिष्ठेद् गृहांगणे इति ततः कुर्यादतिथयः पूजां [illegible] हस्तादिभ्यो [illegible] इति नागदेवाद्विकेप्सि
हस्तप्रक्षालनादेव हस्तदेवं हि जानाति पश्चाद् पितृणां स्नानं [illegible] तथा पिंड [illegible] विवेचनं तु समाप्य पंचयज्ञमाचरेत् वैश्व
देवविधानात् तदहस्मत्तनुपारितेन जमदग्निः वैश्वदेवं तथा गार्ग्यो कुर्याद्भूतलिनृतिं तथा सहतः पंचयज्ञानां स्त्रहि
वै वैश्वदेवं हस्तधर्मविन् तेनत्रागौ श्वदेवः पंचयज्ञमित्याचक्षते तिसंक्षेपः अथातिथिपूजनं ततः पृथक् कार्ये न वा

न्यस्पृश्याश्च जातकं तेऽस्पृश्य नुपञ्चाहे: यथाहाङ्गिराः स्पृश्ये चतुर्थे स्पृश्यानेतुमते: शुद्धिः स्यात् पञ्चभिः अत ऊर्ध्वमतोऽस्पृश्ये
द्वादशाहे विधीयते यद्यप्येतन्मतानोयस्पृश्य: संस्त्रियते यदि मासिकं तु भवेच्छौचमित्यादि समाश्रितं तेन सूतकाशौचमिति
त्राऽस्पृश्यमतं चतुर्थेऽह्नि द्वादशाह यत्राशौचे मासः यत्तु अन्तर्दशाहे स्पृश्य इति संस्कारे ऽर्वाग्द्वादशाहे यमीसाशौचं
तत्स्पृश्यमतं दशाहे चतुर्थे ... यत्तु त्र्यहं वा पक्षिणी वा मासमिति याज्ञवल्क्योक्तेऽस्पृश्य नाशौचं
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

तिश्चेदितिज्ञास्मादित्याहुः अंगिराः नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्नगच्छति रजस्तत्राशुचिर्ज्ञेयं तच्च पुंसि न वि
द्यते संसर्गो मैथुनं शयनासनादिकमिति माधवः सपिंड इति गौडाः तन्न संस्पर्शस्मृति कायास्नानमेव विधीयत
इत्यंगिरसोक्तेः एवकारात्स्नानस्पर्शेन दोषः व्यासः प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सू
तकं पुत्रजन्मनि अत्र विशेषः षष्ठीपूजादि च त्रागुक्तं प्रयोगपारिजाते तु पुंसुवद्दर्शाहः कन्यायां सवेतु त्र्य
हः स्त्रीजन्मनी सपिंडप्रलोदकप्रत्यहाशुचि स्त्रीप्रत्रिपुरुषे स्रोत्रं सापिंडत्वं द्विजो जन्माद्यानि स्मृतेरित्याहुः गौ
डास्तु वाग्दानोत्तरं कानीनकन्याविषये चैतदित्याहुः अथ मृताशौचं हारीतः जातमृते मृतजाते वा सपिंडा
नां दशाहं नालबद्धे द्वौ मृते इत्यपि: नाशौचं स्नानमात्रमेवमितितेनैवोक्तेः नालच्छेदात्पूर्वमाननीयस्य
तेति प्रसुक्तिनत्वो नालच्छेदात्पूर्वं मृतौ तु वृहन्मनुः जीवजातो यदि ततो मृतसूतक एव तु सूतकं सकलं मातुः पि
त्रादीनां त्रिरात्रकं स्यादनिमित्ते स्नानमात्रं प्राङ्नामकरणात्सद्यः शौचमिति संग्रहोक्तेः नामकरणं चैकादशाहो
परलक्षणमिति मेधातिथिहरदत्तगौडादयः नेति माधवाचार्यः नामान्तरं दंतोत्पत्तेः पाकदाहे सति सपिंडानाम
हः दाहाभावे स्नानमात्रं आदंतजन्मनः सद्य इति याज्ञवल्क्योक्तेः दंतोत्पत्तिर्वर्षोत्प्राक् चूडाभावेहः अत्रापि दानेन्य
हइति माधवः त्रिवर्षात्प्राक् पुंसां चूडे त्र्यहः एव त्र्यहोर्ध्वं त्व चूडेपि त्र्यहः इदं सपिंडानां पित्रोस्तु दंतजातोर्ध्वं सर्वे
वालं सर्वत्रिरात्रं बालानामजातदंतानां मात्रा पित्रा त्रिरात्रं शुद्धिरिति कश्यपोक्तेः वैजिकादभिसंबंधादनुरुंध्यादघं त्र्यहमि
ति मनूक्तेश्चेति मिताक्षरामाधवाद्यः अनुचितत्वादयं गौडादिभिस्तत्त्रिरात्रं स्मृत्यर्थं द्विजानां त्वजातदंते एकाहः
जातदंते त्रिरात्रं स्यात् अजातदंतस्तूर्णे तिस्रो रात्रिकाले मृते तु तिलजानात्त्रिरात्रं स्यात् इति तान्तु निर्णयो इति कौमीन् अन्न
हानां तु कन्यानां तथ्यावैश्य इति इमन्वाभिमते अहान्तु वक्त्रो संग्रहोक्तेः त्रिरात्रं तु भवेत् ... शुद्धिर्भिरामनेजदिप्रयोगेन तेइतिमा

३१

मे स्तुदर्भैस्तिलैः श्रुतेः प्राचीनावीतिनान्यथा वार्षिकं दद्युः नुनभवत्येव सपिंडनाभावेपि तत्त्वाभावान् द्विवो
दूहोये अव्रते नियनं प्राप्नेर्विप्राहोम इड जातिवनू क्रियाः सर्वाः समुद्दिष्टाः सपिंडीकरणं विनाउदकंपिं
डदानं च कृतचूडे विधीयते अनूढकन्यानांपितृ विकल्पः । स्त्रीणां चैके प्रजानामितितोमसोक्तेः अथाऽ
दृष्टाजातस्याशौचं तत्र मनुः परापूर्वगोतसाधैः प्रद्वेमासेन च्युमसेमासमत्रमनुः मासतो वर्ज्यौ दिक्त्रि
दिनानि षष्ठे दूध्यतहर्षे न्यायव त्रिमभृतिपंचपञ्चादिपरसष्टदूर्णापंचदशाहमाह अंगीराः सर्वमासेषु वे
णीनां सूतके मृतके तथा दशाहाच्छुद्धिरेते मासमिति प्रानातयो व्रवीहित्याह श्रुतिरत्नदेवलोपि आशौच
वदशरात्रं तु सर्वेषामसपदे विदुः त्रिंशन्नेष्यत्वेयपूर्वतः कर्मणः स्यां अत्यमनाकृ तस्यकर्मिहानेपिंडावतो
विप्रपदि चयापरंत्वहदशरात्रमिति हारलताकारः पमुहः स्वः शौचं तस्यै कात्स्न्यहरत्रतु रहस्तस्या
या घटदशाहादशाहाञ्चपत्नीमासस्पष्टेवच मरणं तत्तयावान्यदप्रपहास्त सूतके इति अत्रमरणं
तत्तकादेभिन्नं स्वचः शौचादि मृदहृतं मातापाचरादिपरे अन्यपूर्वीमस्पर्गेहेमापीस्यात मनियमाः
आशौचं सर्वकार्येषु देहे भवति सर्वदेति ब्राह्मोक्तेः वैविस्थे त्यपराकौदिः यः तत्र विवाहोत्तरं सर्वत्रपुत्रे
दूयसाशौचं विवाहाभावेपि निर्गुणानां घडेदशाहं मासमस्मतिगोरुजाः स्त्रगुणानां विवाहादौ भावेप्येकेडाहा
देवाङ्गेमासस्त्यपरार्कः अत्राचपदनाय द्विषयातृणाणावरतुण पनेदेहेशमेदाहाव्यवस्थाद्विजदासीहीनांतु
त्वाम्याशौचमेव दासीदासस्वव सर्वोवैयस्यवर्णस्यशौ भवेत् तद्वस्याभवेच्छौचंदास्याग्रामस्वस्तकमित्य
गिरसोक्तेः शौनानवः तदाश्रितस्यद्रव्याचिति तंरुअमाश्रितस्त्यर्थः अन्ये वांडरगोलकादीनां सूतदी
नां चप्रतिलोमानां स्वस्तु शौचं कराकालु सधमीणाः सर्वेषां चरंस्तानाः स्नानादितिमनूक्तेः अपर्धंसजा व्यभि
चारजाः शौचं वाशौचे ... नां ठनांशौवके य ३१

विवस्य: जातदंतस्य बाऊर्ध्वनीम्नि वाधिकं तेलतीतिमहत्क्रे ऽचूडोपनयं त्वनियानं त्रिवर्षात्प्राग्भूर्ध्वं वानियतमेव तस्मीमे
वोदकं ऊर्ध्वं तस्मीमे दहनमेव च सर्वेषां कृतचूडानाम न्यत्रापि षष्ठयाद्रूपमिति लोगाहिस्तते: अन्यत्राकृतचू
डे ऽष्टौ येतिविकल्पश्च ऊक्तः चूडोपनयं द्वयर्पोर्ग्यं ऋषिभार्याः अहं कृतानां भस्मोपिंडदाने सिद्धान्तानां ऊर्ध्वं च विश्वेचेतसो
क्तः द्वादशाद्वत्सरादर्वाक् पौगंड मरणे स्याति सपिंडीकरणं न स्यादेकोदिष्टानि कार्ये पिति तिहरदत्तमतदेव लोकेऽस्मि हा
दशाहित्यन्ते ऽष्टद्वयं मरीचिः प्रेतपिंडं बहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितं एतदं कृतमयामिति विज्ञानेश्वरः त्रिरात्रेद
प्रापिंडानातयार्हकरः प्रथमेतिविसेदेयात्त्रयः पिंडाऽस्समाहितेः द्वितीयेवतुरो दद्यादास्थिसंचनतथा त्रीन्दद्यात्तती
येत्रिवर्षादिहाजयेचततः आस्थिसंचयनेसंस्कृते एव नान्यत्र अत्र देवयाज्ञिकमते स्त्रीणां विनिर्विधेविशेषः गारुडोपि
पुरादेतंजन्मोनना हूतः स्यापयाचत्वारिंशवः कथ्यते सर्वपात्रेषु कुमारो मौंजिबंधानात् तथागर्भेन हेत्रियाना
त्रिवर्षादेयं प्रोक्तोऽस्तेयरच पायसं क्षीरं दद्यात्तुलावियान्तितः एकादशाहद्वादशाहवत्सरोगविधिविना तथ यत्र
मीयतेवालस्त्र प्रायः प्रदीयते किंचित्समानव यसां सकृत्यान्नं यथाविधि मन्त्रेमोन्यंवदात चैतथा च सरवमाहि का
तद्वद्भ्रातादि व्यानि हेयानन्यानि तत्सम उमायाएणंवर्बीला नांभोजनं वस्त्रवेष्टनं च यो पजीवते वा लस्तन्तं दिप्राय
दीयते तथा मरीचिनिदेयणवले त्रावर्षं द्वयमाशिंथं ततऽपरं रवसप्त्रस्देहदाहो यथाविधिः अचूडेपूर्ध्वं खेननाग
भावाशिसावर्षद्वयमिति प्रागापिकनचूडस्य तत्र्विवर्षमाप्त्रिवर्षमिति चूडाकर्मोपिसंजातेवियत्रिष्टस्य दाहो भवेत्
स्तनकोतेप्रकर्त्रवंवसप्तोन्तर्मेनंतथा तत्रहारदःप्रकर्त्रव्यउदकंतत्रानिरूढितं भ्राद्धानिश्राद्धशापियस्तुः सपिंडीकरणं
विना ऽदंपचवर्षोन्नरं जन्मतः पंचवर्षोपासम्बद्धं दंतमसंस्कृतं पंचवर्षोपिके बालोविपत्ति यदिजायते वृषोत्सर्गादि
कं कर्मकर्तव्यमुदकं ततः मासमासानिरंपाद्धे कृतीत श्राद्धानि षोडश पायसेन गुडेनैव पिंडं दद्यात्तथा कर्मी उदकुं
कुंभप्रदानं च पददानानि यानि च दीपदानादियत्किंचित्यंचवर्षोपिके सदा कर्तव्यं तुरवगांश्च सडलनादीकृपेनन्त

स्यतो स्त्रीजन्मनि सपिंडस्य सोदकस्य च अत्राह शुचिः स्त्रीषु त्रियुगं संस्थेषु सपिंडत्वं हि जीवन्मासाः वसिष्ठः अप्रत्तानां तु स्त्री-
२८ णां त्रियुरुषी विज्ञायते इदमप्युपोषवोरसत्स्वेव दत्तकादेः कारणस्य पुत्रत्वाञ् जननमरणयोरावाहयोः पित्रोस्त्रिरात्रमेव
तद्वत्तत्सपति कौमुद्यामाह श्रीरसोपपादिनो पुत्रस्य प्रायाधिकारत्वात् विधीयते सत्रते धानुविशेषाः दत्तकस्य स्वयं
दत्तः कृत्रिमः क्रीत एव च तेषु द्व्यहमेकाहं दशाह [illegible] प्रमाणवन्त्र कालहन्तो [illegible] सवर्णेषु वैतिधानुवैतिनि
त्यशः सूतके मृतके वापि तत्र अहाशौचस्य भागिनः शुद्धितत्त्वेप्येव एवं जनकस्यापि विदेहिकादभिसंबंधादनुसंध्या
दहम्यहमिति मनूक्तेः एवं जनकस्यापि एवं जनकपालकपितृमातृतो दत्तकानां ग्रहमेव अथ च ग्रहो विप्र
परः [illegible] दशाहः पंच त्रिरात्रं वि [illegible] संस्पृष्टः स्यते तत्र [illegible] दशाहं [illegible] त्र वै [illegible]
ति [illegible] तिमदनपालः पत्र वर्णविशेषानुपात्तानेन त्रिरात्रं यथा सोदके दत्तकदौ च तत्र हारदशाहः
[illegible] ननु वयोवयोवस्थानानि भिन्ने तन्वेवयासिन वै याम ति क्रांतेत स्यैव वेति [illegible] पालो क्तेः अथ [illegible] गादिव
चनानि [illegible] विप्राणां [illegible] नानि विस्तारभयान्नोदाहृयः देशभेदाद्व्यवस्थेति मदनपालः एवमभिवाणानां
स्त्रीणां दत्तकादीनां च प्रसवे मरणे पूर्वीपरमध्ये पित्रोः [illegible] त्रिरात्रं त यावत्त्रिरात्रानुवृत्तौ विहितः अनौरसेषु पुत्रे
षु जातेषु च मृतेषु च परपूर्वासु भार्यासु प्रसूतासु मृतासु च मरीचिः सूतके मृतके चैव त्रिरात्रं परपूर्वयोः॥
एकाहस्तु सपिंडानां त्रिरात्रं यत्र वै पितुः पत्नुयासाहव [illegible] अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च तत्र हारा
त्रमाह तत्र सपिंडपरं विदेशपरं वा परपत्नीसुताः दत्तकादयः बृहस्पति अन्याश्रितेषु परपत्नीसुतेषु
वा मृतेषु [illegible] त्रिरात्रेणाहूतो जन्मनः माधवीये हारीतः परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च भर्तृ
पित्रोस्त्रिरात्रं स्यादेकाहस्तु सपिंडतः [illegible] दशरात्रं प्राग्मृते परपत्नीस्वयं [illegible] हीनापरपूर्वा इदं सव
र्णेषु हीनवर्णेषु तु [illegible] भावः [illegible] [illegible] इति सार्वत्रिकं एवं परा २८

लेमलापकर्षणार्थं स्नानपुरीषवच्छौचमात्रमितिविज्ञानेश्वरः तत्र सूतके मातुर्वर्ज्यमस्पृश्यत्वं वा सूतके सूतिकावर्ज्यं सस्य
स्नानं निषिध्यते इत्यङ्गिरसोक्तेः पितुरपि स्नानोर्ध्वं माताप्युच्येद्दशाहेन स्नात्वा नानुपस्पर्शने पितुर्विज्ञानेः शावेऽनु देवलः स्ना
शौचकालाद्विज्ञेयं स्पर्शनं तु त्रिभागतः सूद्रमस्येवर्णानां तु चेतु अङ्गिराः दशाहादित्रिभागेन कृतेसंचयने त्रमान् अङ्ग
स्पर्शनमिच्छन्ति वर्णानां तत्त्वदर्शिनः इदं कलौ निषिद्धं अस्थिसंचयनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शनमेव चतिहोमा द्वादीपुराणोक्तकलि
वर्ज्यप्रकृतेः सूतिका याप्युदशाहमेव सूतिका सर्ववर्णेषु दशाहेन शुध्यति अतो च न पञ्चक् शौचं सर्ववर्णेषु यविधि
निषेधवचनोक्तेः यत्तु ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा दशाहेनेति गौतः मध्ये द्वाचमस्पृश्यात्रयोदशाभिरेव चति तद
स्पृष्ट्वा पुनः कर्मार्हता त्वाहपैठीनसिः सूतिकां पुत्रवतीं विंशतिरात्रेण कर्माणि कारयेन्मासेन स्त्री जननी एतच्च विंश
तिरात्रमाशौचान्तं ज्ञेयं अन्यथा मासाशौचमपि स्यात् मासाशौचमध्ये तस्याः कर्मार्हत्वं नो विज्ञात् दशाहे अपर्याप्ति
विधिवैयर्थ्याच्च अतः षडेवदशाहोत्तरविधेयता अतो न मतेनायं षडः सामीप्ये तत्र दिमासिकं तु भवेच्छौचमित्याङ्गिरस
माधिन मेधातिथिरपि स्नानाय मासिकं मनुः क्षेत्रे जातो न्येः स्नातो दाशाद्धानामिति मेधातिथिः दशाहादूर्ध्वमनिवर्त्तिमासं
मध्यप्रमाहर्षमासिकं च शुद्धिः ऊर्ध्वं तु पञ्चवर्षेभ्यः शुद्धिः षड्दशमासिकाकीर्तिता स्मृतेः अप्रवर्षस्य मासद्वयम
शौचमित्याह अपरार्के पुंवत्सलानि बालाभावे षोडशवर्षोर्ध्वं मासमात्र अन्ये तु भार्याः षड्दलं वा दशाहं तथा न्यूनं
स्वल्पं समधिगच्छेच्चे मासान्तं स्यादपि वा धवाः शुद्धिं समधिगच्छेति नात्र कार्या विचारणेति यत्तु मदमन्यादि जाते हा
सीतः आमौञ्जीबन्धनाद्विप्रः त्रिरात्रेण शुध्यति ... आपूर्णोदयात् हैमयः षड्रोध्वंस्त्वनुपगमादिति तत्रापि वसुहृदये बोऽश
अपरन्तत्र विद् षड्रात्रीनां प्रेतोत्पन्न कन्या लक्षेनि दशाह पक्षे त्वा पुत्रे च पर्य नयापगव स्वच्छे विमुञ्चति अहत दादिनः
शौचकाद्युत्पत्तेः आदिः पुराणोक्तपिण्डदानात् सर्वेषां गोत्रतः स पञ्चो सौ समानोदकभावश्च निवर्तेता चतुर्दशात् ज
न्म नाम स्मृतिरेके ... तत्त्वेऽर गोत्रस्य च्यवते समानोदकानां तु प्रतेगोत्रजनामतः स्मृतः एकगोत्रादिजाते अपि

३९ त्याहमप्रमगाक्षान् प्रमः भ्रातृभगिन्योः परस्परं पाहिणी परस्परं मातृभगिन्योः पाहिणी भवेदिति व्रास्ता
न्न षट्पूर्णानो चेतं त्रिरात्रो कर्तव्यो पेतेष्वग्राये मातामहदुहितृसुत आचार्य लिङ्गस्य पाद्यस्त्रीये युत्रिरात्रं चं हि
वत्समप्रशुचिः सोदकस्य मयत्र पाहिण्याद्वौ वसु त्रिरात्रदुहितृसुत सहाध्यायवंधुत्र्यंते वा सख्यं स्वस्त्रीयमित्र स्वे
ष्वु भगिनीकामागिनेव पत्रयाहिए मातामहौ वपित्रोः स्वसरि च वितौ मातुले मातुलान्यां वा श्वो मृत्यौति इ
वश्चविषयन्त्यतौ गामनाश्चेचन क्षेत्रि श्वो पाक्षात्म्यवे धुत्र्यपगुरुतनया चार्ययो मात्रास्मीयत्वान्पाचान आचार्य पुत्र
तहपरस्तौ मातुलेत्यैकरात्रं त्रिरात्रं सत्र च्छाचार्योपयधेतु कष्टमापिस्त्रल्यसंवंध पुत्रे स्नानं वा सोपुत्रे त्याहिद्दमा
पिसकलं सर्वयौ पुनुल्यं अत्र मूलं माधवी येमि नाहरायंावस्रेयं दौहित्रभागिनेययोरुट्योः पाहिणी॥
ऊढयोर्हि त्रिरात्रं संस्थितौ पाहिणी राविहो हि त्रेभगी स्तुते संस्कृतेनु त्रिरात्रं स्यादिति धर्मो व्यवस्थित इति वद्धम
नुक्तेः संस्कृते दाहेनेति गौडाः तन्न विशेषवैयर्थ्यात् अन्ये तु मातुलादौ पाहिण्येकाहावुक्तौ तत्र सन्निधि वि
दिपप्रांपयावस्था आत्रिये ष्वागहे मतेत्रिरात्रं आचार्य ये तु पमंयन्ने त्रिरात्रं यमश्रुचिर्भवेदिति स्मृतेः एकरात्रं
महस्त्वेकाहः वंधुत्रयमक्तं मितादारायां आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः आत्ममातुलपु
त्राश्च विज्ञेया आत्मबांधवाः पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः
12 पितृबांधवाः मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवाः पितृष्वसृष्वसु अत्र पाहिणी गोडालस
मानोदकानां अहो गोत्रजानामहः स्मृतं वं मातृवंधौ गुरौ मित्रे मंडलाधिपमत्रौ तथेति जावालोक्ते मातृवंधुकेका
हमाहुः पतुमाघवीये प्रचेताः मातृष्वसा मातुलयोः श्वश्रूश्वशुरयोर्गुरोः मृते चार्त्विजि याज्ये च त्रिरात्रेण विशु
ध्यतीति तस्त्वगतहमतौ सोदकिंस्तु यां अन्यत्र तु वह्वृमनुः पित्रोः स्वसरि तद्वत्पाहिणीत्युपयेन्निशं श्वश्रूश्वशुरयोः सन्निधौ
त्रिरात्रं असंनिधौ पाहिणीत्यिपंक्त वेपकरात्रं ... ... कोहः वेदान्तरेस्नानं अचार्यपत्नीपुत्रोपाध्याय ३९

भर्तृत्यक्तपुत्रयोरुक्तान्मरीचिः । मातुले श्वशुरे मित्रे पितृव्ये भ्रातृपुत्रयोः गोत्रजे एकाहं सूतकेन तु । त्रिरात्रं मृतके न यो ॥
शुद्धेन्तु विवाहाभावे सद्यः शौचं ज्ञात्याशौचमिति केचित् तथाच कश्यपः । दंतजाते स्त्रीशुद्धे त्रिवर्षे न्यूने तु मृते शुद्धिस्तु
पंचभिः अत ऊर्ध्वं मृते शुद्धे द्वादशाहो विधीयते यद्यप्राप्तमती तोयं शुद्धः दीयते यदि सापि केतुमवेक्षोवेमि त्यां
गिरस्तमायितं मेधातिथिरपि प्रागुपमाह्निशुः प्रत्तैः त्वा योऽस्माद्वाल इति सेपि योऽस्माद्वान्यतिपत्निमाह स्ते
यामध्याह्नमातृधर्मसाह्निकं च शुद्धिः ऊर्ध्वं तु मृतौ वर्षेभ्यः शुद्धिः शुद्ध्यमाह्निकीति स्मृतेः अथ वधास्य यामर
त्यक्तो कमित्याह अपरार्केऽपि त्वेतत् विवाहाभावे योऽस्माद्वर्षेर्ध्वमाह समाह अनूढभार्याः शुद्धत्वं योऽस्माद्वत्य
न्यत्रं मत्युं समधिगच्छेत्तु न्या हारस्यापि बांधवाः शुद्धिं समधिगच्छंति नात्र कार्या विचारणेति यतु मदनरत्ने
विज्ञानेश्वरीतः असंजातदंतनाह्निः शुचि पक्षाधमुनिराह आपतो स्मृत्यात्त्वशुद्धस्यः शुद्धे वत्स्व दद्यन्न हारिति न
त्रापि वत्स्व दद्यं योऽस्माद्वर्षपरमत्वे यत्तु मदनरत्ने स्मृत्यर्थसारे शुद्धमाह तन्निर्मूलं अत्र महमंस शुद्धं द्वदशापर्वनापद्वि
सपावाच्य वस्था कुर्वन्त्यानानुपितृगृहे प्रसवे एनं मरणे त्रिरात्रमिति विज्ञानेश्वरानपराके स्माधावत्स्य गृह
वपितृरात्रपित्रोः एकपक्षं च पुर्वास्यात् दत्ता नारी पितुर्गेहे सूयेत म्रियते तथा तद्धंभुवर्ग त्वकेनाशुचिस्तु
सूतकाशौचमिति विज्ञानेश्वरोक्तरित्याह कल्पतरौ शुद्धितत्त्वे च कौर्मे दत्ता नारी पितुर्गेहे प्रधाने सूयते यदा म्रि
यते वा तदा तस्याः पिता शुध्येत् त्रिभिर्दिनैः पतिगृहे प्रसवे पितृगोनामाशौचं नास्ति सतोपि त्रोह्निरात्रमपेक्ष्य
वा स्नानात्शुद्धो यमित्यस्य संस्तुतासंस्कृतास्तुच सा तापित्रोर्ह्निरात्रं स्यादितरे स्नानेन मात्र इति माधवीये कार्मेति
निर्णयतः स्वोदराणां तु भगिनीनां मतो शुद्धितत्त्वे कौर्मे आचूडादेकरात्रकं आप्रदानात्त्रिरात्रं स्यादिशरात्रमतः
परं वद्धस्यातितत्त्वे पतिरिति माह अप्रसूतयोर्भगिन्याच मातुले पित्रोः स्वसतितदूरवपहिपीतयत्र
यं पित्रोर्मातोतु माधवीये वद्धूमनुः पित्रोतरपदमेत्तोषामसूतानां तु कथं मवेत् त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादि

४० पस्यविप्रोयतः यत्तुवृहस्पतिः डिंबाहवे विनाशेन वायराज्ञःसुब्रह्महतेत्रि एवं रात्रावधोहतेसद्यःशौचमन्यत्रत्रिरात्र
तत्रैवव्याघ्रः हतेनाग्निपतेपस्तु तथाशौचमवेद्विधा आमगर्भाहात्रिरात्रंस्यादशरात्रमलःपर शस्त्राघातेमृताहूर्ध्वप
दिकाग्निप्रग्रीयते आशौचंप्राकृतंतत्रसर्ववर्णेष्वनित्यशः शस्त्राघातेहतंविन शवस्पृशिनिर्हरेचतदूहवाहेतद
न्नाशनेचशवजातीयपक्षाणिव तदूहवाहमात्रेपहःउभयाभावेएकाहः प्रतिग्रहेणानिर्हरेमाह्नः विजातीयनिर्हारे
शावजातीयं प्रतिग्रहणेद्विगुणं आर्यैद्विजसं शोदकानिर्हारेयःगौणत्वात्अलंकारणेस्नानतःक्षेवादः अस्नानादुपवा
हः अनाथस्यवर्णानिर्हरणेनि हानेचानंतफलंस्नानमात्रेणशुद्धिः वोढावैवाग्निदानावस्सद्यःस्नात्वादिशुध्यतीत्यप
दार्कवद्रूपताप्रतोक्तेः मातुलत्वादिसंबंधेस्नेहेवात्रिरात्रं सोतमव्याख्यायांवक्ष्यति हृतकाद्विगुणंप्रावंप्रावाहिण
एमात्रेवं आर्त्तेवाद्विगुणंमतिलतोपिप्रावदहकः अनुगमनेतुसपिंडेनदोषः असपिंडेतुसमर्थोस्नानंघृताशनेय
हिणीच उत्तमेस्नानमात्रं रोदनेनशुद्धेस्पर्शाविनाशंचयत्नपूर्वमेकाह ऊर्ध्वंस्यादितिमाधवः शुद्धितत्त्वेपरस्य
आस्थिसंचयनादूर्ध्वंमाषंयावचिताग्नेतयः द्विकेनैवशुध्यंतिवासमासाश्ननेनचसजातेदिवसेनैवमहेहाहा
त्रिपवैश्ययोःसपिंडानानदोयः मितादाधांपारस्कारमृतस्यवांधवैः सांवैक्त्वात्परिदेवनं वर्जयेत्तदहोरात्रंदानं
आह्निककर्मचतिसर्वत्रैकरात्रमाह आशौचमनुभहणत्वस्नानेनजतरणीवपि स्नानजःशुद्धस्यस्नानमात्र अथवा
शौचं नत्रवद्दास्युत्पत्नस्यदासस्यत्वसपिंडमृतौस्नानेमात्रात्स्वामिकर्मैष्विप्रयत्वं भक्तदासस्यचहोर्ध्वमिद्यः
स्पर्शाग्नमेदासोमत्तदासस्यहाशुचिरितिमिताहरायामृत्यंतरात् मृत्यकर्मकराःशूद्रादासाद्दासस्तथैवच ता
नेप्राप्नीरंस्वकेरेगहकर्मण्यहृ यिताशुतिष्ठातातयोक्तेः अत्रैवदत्तादिनयोहप्रधानंस्वाम्याशौचमसंख्यातदिनो
धेविहयाहाचाशौचेपसत्यपिस्वामिकार्येष्वनाशसंतिवाहिमृतकाःशौचमाश्रैकत्रवासिनः स्वामितुल्येनशुध्यंते
मतस्तुजकेमितिवृहस्पतिस्मृतेः स्वस्यावस्था यकार्यमाहायाशौचंसर्वेषामस्तेव एवंदासस्यापिवहतौतुस्नात्वा
मितौकार्यैपिमासमात्रंदासीदासस्त्रमर्वावैयस्यवर्णायोभवेत् तद्वर्णस्यभवेछौचदास्यामासस्तुतकाममितांगिरहा
नैः सद्वर्णानामपिस्वामिशौचं [illegible] गृहीत्वोरणः सपिंडानामीप्तदितिवे तस्यस्यतामियात् ४०

13

मातुलस्य श्वशुरस्य श्वश्रूस्वस्रीयसहाध्यायिशिष्येष्वेकोत्तरात्रमिति माधवीये विज्ञानेश्वरः हारीतोऽप्येवमाह श्वश्रूर्यः श्यालकः ८
गौतमोऽप्येवं तद्वत्पुंसः एकापत्यामभगिन्यां पितृपितामहयोस्तथा प्रपितामहयोश्चैव भगिन्योत मजाश्रयाः
मातुलाः स्वसृपितृव्योपाध्यायपत्न्याः मातामह्या इति सर्वेषु त्र्यहाशौचमित्यहं एवं श्वश्रूमातामहादित्रविषये
हरतेपितामहीं च पितामहस्यैकोऽष्टः तन्त्रवद्द्वमनुः भगिन्यां संस्कृतायां तु भ्रातर्यपि च संस्कृते मित्रे जामातरि
प्रेते दौहित्रे भगिनीसुते श्यालके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुध्यति तत्र द्वात्रिंशे पूगं तदेश्यालकसुततन्मात्रीः सदेशे स्थेय
विज्ञेयः असपिण्डे स्वगृहे मृते सति मृतेषु कतीत्रेषु पालगहस मृतो तु त्रिरात्रमिति माधवः शुद्धितत्त्वे तु मनुः स्वगृह इयति
ताहस्त्रीणामसपिण्डे द्विजे मन्दिरे द्विजे न्यूनलक्षणं तं बुद्धिवाशौचं नैतत्र पवद्व्यामिमनुनामाश्रितं यदा दशरात्राच्छुध्यति
मासाच्छ्वःदेभवेच्छुचिः शूद्रस्यानुपातितेगेहमंत्यो मासश्चतुष्टयात् अत्यंतेवर्ज्यपदं हमित्येवं मनुरब्रवीत् अंत्योऽन्त्येष्वे
अंत्योभः श्वपाकरितिवावस्थितिः मनुः द्विजस्य मरणे वेश्मविशुध्यति दिनत्रयात् सवर्णैः गृहशुद्धिः पवद्व्यामिः
अंतःस्थप्रावद्धुषिते प्रोत्सृज्य मरणं यथा माहं सिद्धमन्नं तथैव च गोमयेनोपलिप्याथ छागेन घ्रापयेत्ततः ब्राह्मणो
मंत्रपूतैश्च हिरण्यकुशवारिभिः सर्वमभ्युक्षयेद्वस्म ततः शुध्यत्यसंशयं क्रियाकर्तुः नरः मृत्याभावे पिण्डे णि शौचे
निरन्वयेसपिण्डेतु मृते सति दशाहिताः तद्दर्शौ च पुराची त्वीकं योनुपितवाकृत्यामिति माधवीये व्याघ्रस्य दिवोद्रा
ह येः मनो त्रो वा पो ग्नि दया न स्व न वः सपिण्डे शुद्धौ न वश्राद्धं शुध्येन्नृदशमेऽहनि युद्धहतेतु मनुः उद्यतैराहवे
शस्त्रैः क्षत्रधर्महतस्य च सद्यः संतिष्ठते यज्ञस्तथाशौचमिति स्थिति यज्ञो नयकर्मः संवीतदेवत्वार्थः पराशरोऽहवेपि
हतानां च एकरात्रमशौचं कामितिन ध्रुवं हते न कालं तत्र मृते स्वयं असपिण्डे यो त्वानंतमित्याधावे कहंइति माधवः यस्तु
भारते राजधर्मेषु अशौचो हि तत्स्यात् स्वर्लोके महीपते नत्यत्र मुदनत्य नत्नतंना प्यशौचकमितिशा द्वादिनं
प्रेधः सपुत्राप्रमावृदः अतएव तत्र कमीहीनो श्राद्धं मृतानां अन्यो नु पतिवदश्च पिंडानि प्रेधमाद्यः शुद्धितत्त्वेतिन पुराणे
दक्षिणसिः सं निभिर्विग्रहेन तद्देवैश्च शुल्कै ः पेयानामपि तत्कालं भवति तत्र मदनरत्ने अभिसमयः सर्वेषामेव वर्णानां क्षत्रिय

४२ वेवयहोवाशब्दस्यैकत्वात् मातापित्रोः सर्वत्र पूर्णमेवाशौचं पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दूरस्थोपि हि पुत्रकः
श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेदिति पारस्करोक्तेः स्त्रीपुंसयोः परस्परं सपत्न्याश्चैवमिति सत्यपि
सपत्नमातुलानित्रिरात्रं व्याघ्रः तुल्यं वयसि सर्वासां मातृक्रान्ते तथैव च अथ शौचसंपाते निर्णयः नन्वहन्वी-
शौचस्पर्द्धिनीयाद्य हृनास्तु परिसजातीयं शाचेजननं वा मृत्युं वा स्यात्तदायत्तमहे पूर्वशेषेणाशुद्धिः अं
ततान्नमरणेष्टोघाहोभि विपिंड्यानीति याज्ञवल्क्योक्तेः दूर्दं पूर्णाशौचे अन्तराघल्पाशौचसंपाते तु नद
मेवेति गौडाः हृदहृन्नोक्षवं अन्यैस्तु तत्रापि पूर्वेणाशुद्धिः अन्तराजन्माहुः यदा तु जनने प्राक्संसमन्यूनमधिकं वा
तदापरमेव कार्यं मदनपारिजाते शुद्धिः अथ स्यात्समानत्वाधिक्यात् प्राबल्येन शुध्यति पूर्वनिर्णयतः प्रावस्थाघिनीति प्रद्विप्रा
न्मत्ता मासमरणोत्पत्तियोगे तु परीयो मरणं भवेदिति कौर्मे च्छेदशौ तौ तुल्यभाववक्तृत्वं तिहृन्यून प्राबल्ये शौ
घिनीति प्राबल्यापि सत्यानिरतिहृन्ना अहादिशावमध्ये सजातीयं विजातीयं वाहीयिकालमुच्येत्तदा पूर्वे
णाशुद्धिः इत्यपरार्कः शुद्धिर्विवितु प्राबल्येन शुध्यतेहृतिति त्वविप्रास्तु तत्रापि पूर्वेणाशुद्धिः कालान्तरस्यकाना
घिके नवलवत्वात् यथा त्रिरात्रे पक्रान्ते दशाहं प्रविशेद्यदि आशौचं पुनरागच्छेत्तत्समाप्य विशुध्यतीति य
मौनैः इति माधवहरदत्तविज्ञानेश्वरपदयः दूर्दं प्राबल्येन शुध्यते हृतिति त्वपवाधकं अन्यथा वच न वै प्रथमाधिक्यात्
14 तेन हत्वा शांवाचिरात्रं शुद्धमपि प्राबल्ये निमित्तमस्य प्राबल्यं भवत्येव गरीयो मरणं भवेदिति कौर्मात् पूर्वप्रथ
शुद्धिः यवादमाहृ प्राप्ता तायः रात्रिशेषे घटाशुद्धिर्मासप्रेमेशुचिस्सूतात् अत्र रात्रिशरात्रिशब्दे त्याहोरात्र
पतः अहःशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिरिति शंखलिखितोक्तेः अथ यदि दशरात्राः सन्निपतेयुराद्यं दशरात्रम
शौचं मानवमादित्यं सादतऊर्ध्वं द्वितीयेणव नासायां त्रिरात्रेणेति बौधायनोक्तेः तिपराशरमाधवः हारलभाशु
छित्वादयोगौरा असंवं रात्रिमासात्राव शिष्टेशुतिलविज्ञानेश्वरादयः अत्र देशाचाराह्ने व्यवस्थाविशेषेणानि
णीयास्तिथौ ह्रेयः रात्रिशेषे त्रिरात्राहिसं तेन पूर्वशेषेणैव शुद्धिः पूर्वाशौचं तं तवद्धि त्वचे विदिनमध्ये पिकाशौ
चोन्तरपाते तु वर्धितस्या … पूर्वशेषेण शुध्यवा ४२

दासास्तु नारदेनोक्ताः गृहेजातस्तथाक्रीतोलब्धोदायादुपागतः अन्नाकालभृतस्तद्वदाहितः स्वामिनाचयः मोक्षि-
तोमहतश्चर्णाद्युद्धप्राप्तः पणेजितः तवाहमित्युपगतः प्रव्रज्यावसितः कृतः भक्तदासश्चविज्ञेयस्तथैववडवाहृतः
विक्रेताचात्मनः शास्त्रेदासाः पंचदशैते स्वामिन्याशौचमिति प्रतिप्रसंख्यातिक्रमेणदासस्य·दशस्मृताः चतुर्दशी
तलोमादासोजातइत्यर्थः दासार्हः स्वामितत्सपिंडमरणेनुविहः पंक्तीनोदासीनानामानुलोम्येनस्वामितुल्यमाशौचम
तेस्वामिन्याशौचमिति प्रतिप्रसंख्यातिक्रमेणदासस्यकरणोपिनाशौचेवर्णानामानुलोम्येनदासानप्रतिलोमइति
याज्ञवल्क्योक्तेः प्रसंख्यादिक्रमेणदासकरणेपिनाशौचं आनुलोम्येनाशौचवामितिविज्ञानेश्वरः सर्वाशौचंदशोदृश
नेवरात्रौजातंचेत्तदारात्रिंत्रिभागांकृत्वाद्यभागद्वयेपूर्वदिनं अन्त्येतुभागेत्युत्तरंपरदिनं प्रागर्धरात्रात्प्रागर्वाक्पूर्व
यदिप्यात्पूर्वदिनं अनंतरमुत्तरमितिपदत्रयमितापहारयोरुक्तं अत्रदेशाचारतोव्यवस्था अथातिक्रांताशौचं न
त्राशौचमध्येज्ञातेनशेषमात्रेणाधिकंतोपितेकालशेषःस्यादितियाज्ञवल्क्योक्तेः पूर्वैवेतिक्रांताशौचंनास्त्येवं
नाप्यशुद्धिः प्रसवाशौचेव्यतीतेषुदिनेष्वपीतिदेवलोक्तेः तत्रापिपिताःस्नानेभवत्येव आशौचोत्तरंज्ञातेतुव
रुवाशिष्टः मासत्रयेत्रिरात्रंस्यात् षण्मासेपक्षिणीतथा अहस्तुनवमादर्वागूर्ध्वंस्नानेनशुध्यति इदंपूर्णि
जात्याशौचविषयं ... एवनतुवयोवस्थानिमित्तेः अतिक्रांतेदशाहेत्रिरात्रमितिमनूक्तेः यत्तुमाधवीयेदेव
लः आत्रिपक्षात्त्रिरात्रंस्यात्षण्मासात्पक्षिणीततः परमेकाहमावर्षादूर्ध्वंस्नातोविशुध्यतीतितदनापदिवि
यं इदंचैकदेशपरंदेशांतरमृतंश्रुत्वाक्लीबेवैखानसेयतौमृतेस्नानेनशुध्यतिगर्भस्रावेव
गोत्रिणइतिपराशरोक्तेरितिविज्ञानेश्वरः माधवीयेविशेषः स्त्रीकृतित्रिपक्षात्त्रिनिशं षण्मासाच्चदिवाति
शं अहः संवत्सरादर्वाग्देशांतरमृतेस्पृशेत्याह अत्रापदनापद्व्यवस्थादेशांतरत्वाहरस्मृतिः महानद्य-
तरंयत्रगिरिर्वाव्यवधायकः वाचोयत्रविभिद्यंतेतद्देशांतरमुच्यते वाचोदेशभाषाः तद्भेदउभयत्रैषइति हा

४२ तु अस्नात्वादैवं वैश्वदेवं स्नात्वा दद्यं समाचरेत् विष्णोः पादोदकं पीत्वा कोटिजन्मघनाशनं तदेवाष्टगुणं पापं भूमौ विन्दुनिपा
तनात् भक्तिं चैव हि हृदये आपसेवतथा कोष्ठे कोशे वा लोचुकेन या उद्धृत्य यादस्सलिलं सघनत्यं विनिर्दिशेत् श्री विष्णुमाया
दत्तसलिलं कदेकत्वा मस्तके विहियेत् अदत्वापि वनतोयं गौरवेना किंचसेत् अदत्वा विष्णवे नान्हिम्य इति श्रीबः गृहस्थशास्त्रोहे
त्वायुषेः अकालमत्युहरणं सर्वव्याधिनिवारणं विष्णोः पादोदकं पीत्वा शिरसा धारयाम्यहमिति अथ मनुः इत्यवैश्वदे
वः पंचवः पंचयज्ञविधानं तु गृही नित्यं न हापयेत् प्रमः अस्तु यत्नो देवयज्ञः पितृयज्ञश्च वचाभूतयज्ञो नृयज्ञश्च पंचप
वः पंचवः पंचयज्ञविधानं तु गृही नित्यं न हापयेत् यमः अस्तु यत्नो देवयज्ञः पितृ स्वस्त्येव चाभूतयज्ञो नृयज्ञश्च पंचप
त्ताः एकीतिता सचलौकिकेनाकार्यः अलएवन त्वदत्तेष्टा यानीष्टि लौकिकेयावुक्ता येतु लौकिकाग्नावपि मनुद्रव्येन भवती
त्वानुक्तेन स्वीग्रव विज्ञानेश्वरायरार्के मेधातिथ्यादयो प्येवमाहुः गृह्यानौ तु पंचदर्त्रं लौकिके वापि नित्यशः यमा नरोपवेद
त्वानुक्लेन स्वीएव विज्ञानेश्वरायराके मेधातिथ्यादयो प्येवमाहुः गृह्यग्नौ तु पंचवेदन्ते लौकिके वापि नित्यशः यस्मा नरो पवेद
तं जाश्रित्वो मोविधीयते इति मनूक्तेः असंभवे प्राज्ञानात यः लौकिके वैदिके वापि हुतोत्सृष्टे जलेक्षितौ वैश्वदेवस्तु वर्तेत्
पंचसूनापनुत्तये सचयज्ञो नाधिकार्यैः स्वयतोष्वित् अन्य प्राज्ञान्नमां स्मादिति केचित् पक्वमाश्रित्य मन्त्रोतेत्यु
क्तेः स्वाकर्तुं कस्मान्नैव नित्यास्त्रिर्गौ भाः तत्र वैश्वदेवे मन्त्रार्थो नौनाप्रकारा उक्ताः तेषु मनूक्तो निरग्निक्षितय
गाः तस्यकातीयसूत्रोक्तेग्राग्निविनिर्धिकारात् इति स्मृतिकौमुदीकारः तच्च निरग्नेः शाकलमंत्रे होमाद्युक्तेः तद
हू मदनपारिजाते वाशिष्ठः अनाहितकल्पे यात्रिपक्षेऽन्नं व्याहृतिभिः स्वयं हुत्वशाकलमंत्रैस्तु प्रोक्ताद्युत्तवलिंहरेन्
प्राकलमंत्राः देवकृतस्येन सइति सदृ श्रुद्धस्यापि प्रागुक्तेरीत्याकातीयकर्मोक्तेः तेनदेवतानांनास्वाहा होमः ननु मनूक्तेः
15 श्रद्धस्यस्मृतिश्रवणाभवेन तत्कर्मण्यनधिकारात् तेन येषां कठादीनां प्राग्वाक्या वैश्वदेवो नोक्तस्तेषां मनूक्तेः य
ह्णश्रद्धाएां पुराएाश्रवणाधिकात्तदुक्तो वैश्वदेवहोमः कार्यः यथा मार्कंडेयपुराणे ततः संप्रजये वह्निं दद्याच्चैव क
ह्मापं ततः सर्वोदि पूर्वप्रजानां पतये ततः तोयांचैव गृहाभ्यः कश्यपातथापरां ततोनुमतये दत्वा दद्या
तीः क्रमात् प्रथमांब्रह्मणे दद्यात्प्रजानां पतये ततः तीयांचैव गृह्याभ्यः कश्यपाय तथापरां ततो नुमतये दत्वा दद्या
कृतवलिं ततः पर्जन्यांभोधरित्रीणां दद्यानुमणिकेश्वयं वायवे प्रति दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात् ब्रह्मणे चांतरि न
ता यस्य यीवयथाक्रमं विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्यो विश्वभूतेभ्य एवच उषसे भूतपत येदद्यादुत्तरतस्ततः स्वधानम
इति कार्यित्व्यं स्वाविरहितो कत्वाय सव्यं मेमेनतेवनेजनं ततस्तोयम्पादायत्तेषां नाम्नास्वियेदुवीति विष्णुपु
एवार्यं वेहोमप्रभृत्युक्तं वहौ लौकिकपायसेन कः नहि विष्णुमात्रकेवलेति ... विध्येतः तु देवान्तुविधानक्ष्मसमये वै ४२

देवैनैमित्तिकावृत्तिन्यायेनोज्जीवनात् अपवादाभावेऽत्सर्गप्राप्तेः अपवादांतरमाह पृथ्वी रवेः मातर्यग्रे प्रमीता-
यामशुद्धौ म्रियते पिता पितुः शेषेण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्याच्च पक्षिणीं पित्राशौचमध्ये मातृमृतौ पक्षिणीम-
धिकां कुर्यादिति निर्णयसारार्थः इदं च प्रमदिनात्पूर्वं मातृमरणे दशमदिनरात्रौ तन्मरणे वा मातृमरणे पक्षिण्य-
हयोः पक्षिण्या समस्तुत्वं यदुक्तं तन्न संख्यानियमापत्त्या त्र्यहादिस्मृतिबाधापत्तेः अतएवैकादश्यामष्टदेवाद्युत्सा-
दौ सूतकस्य बाधा यतेः समस्त्वेयो उ निर्णयसिन्धौ ब्रह्मचारी सव्रती च आश्रमाच ब्रह्मशुचि सदाशुचिः ब्र-
ह्मचारी सव्रती च आश्रमी च सदाशुचिः विष्णुपादोदकं यस्य मुखे शिरसि विग्रहे सूतकं तस्य देहः शुद्धति
चापि तत्पीत्वा पादोदकं हरेः नित्यनैमित्तिके काम्ये पीत्वा भुक्त्वा न दुष्यति व्रतादौ विष्णुपादोदकं पीत्वा
नैत्यं भुक्त्वा न दुष्यति कृत्वेति पाठः नित्ये। काम्ये च एकादश्यां व्रतादौ नैमित्तिके संवत्सरिके श्राद्धादौ पा-
दोदकं पीत्वा तत्कर्म कृत्वा न दुष्यतीत्यर्थः ननु जलस्यापि नस्नेहप्राशनाद्युपजाहन्ते नित्याक्रियातिवर्तेत कस्य नैमि-
त्तिकैः सहेति कालिकापुराणात् अमुनैभक्तेचतोयमिति निषेधाच्च कथं कर्माहितं इति चेन्न सामान्यस्य विशेषेण बाधा-
त् रागप्राप्तनिषेधाच्च एतन्निषेधं नदुरागत्वात् एतदुपवासदिने प्राक् प्रशंसनपिवंतितेभ्रांताः आशिनान शितात्या
पोजलेनैवाहिपयोदितिदर्शनाच्चेति विष्णुपादनेपेशलः गरुडपुराणे जलं नयेधोतुलसीविमिश्रं पादोदकं च कृ-
त्वा समुद्भवं नित्यं विलिप्य प्रभवतेन गात्रं रवेंगं इतेधर्मवृत्तिः कृतान्तरः आह्निके देवीये सूतके मृतके वापि आशौचे
नैव विद्यते तेषां पादोदकं प्राश्य ब्राह्मणानं ये च कुर्वते अन्नकालेपि यस्य हृदीयते पादयोर्जलं सोपि सहितप्रायेतियापाचा
तो वाहिःकृतः भुक्त्वापीत्वविष्णुः स्मृत्यां पादोदकं हरेः स्वादेशिववचनं हृदियंतनुयत्नो ये विष्णुनामभुविस्तना त
हृदया पादहं पुत्र किंपुनः पादयोर्जलं विष्णुदत्तस्य विष्णुपादोदके पीत्वा पश्चाद्दशुचिः प्रकृपाय अन्नाचामति संमोहा-
कुलहत्यां सविंदालि गारुडे पादोदकं पिबेन्नित्यं नैवेद्यं भक्षयेद्हरे शेषं च मस्तके धार्यं इति वेदानुशासनं शालग्रा-
मशिला तोयमपीत्वा यस्तु मस्तके लोलाद्यं पिबेन्नो मकरेण

६२ शौचेन याशुद्धिः सूतके मृतके च सा स्मृतिकामभिर्न्दहि न्याप्रेतस्य बहूनानापि तथ्यस्तावादिमध्येपुत्रोत्य
स्त्रीजनतकमीदिकार्यमेव मातुः पहिंणीमछोपितुरेकादशाहव्रतमेन सगोत्रिकार्यमितिदेवयाज्ञिकः अथ
शौचापवादः शुद्धिर्नत्वकौमिसद्यःशौचं समाख्याते इभिर्हितेचाशुपइवेर्हिवाहवहतानां वविघ्नतास्य
धिविवेद्धितः उपद्रवेत्सं नयरकेणपराप्रारोपि उपसर्गमृतेचैव सद्यःशौचं विधीयते उपसर्गोत्यंतमव्या
त्यंतमव्रकं इतिशूलपाणिलाव्लतारयः तथ्यास्तसूर्यादीनाहैनादौनाशौचं आपद्यपिवकष्टायां सद्यः
शौचं विधीयते इति याज्ञवल्क्योक्तेः शुद्धिर्न्याकरदन्तोपिस्वस्थकालेविदं सर्वसूतकं परिकीर्तितं आप
द्गतस्य सर्वस्य सूतकेपिनसूतकं प्रचेताः कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च राजानो राजभृत्याश्च
सद्यःशौचाः प्रकीर्तिताः कारवः सूपकाराद्याः शिल्पिनश्चैलपावाद्याः ऽ लघुविष्णुः व्रतयज्ञविवाहेषु श्रा
द्धे होमेर्चने जपे आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः नांदीमु
खंविवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रिया मत्स्यः विष्णुः नव्रतिनां व्रतेष्वति तद्यथारब्धं पंक्तिप्राश्नोक्ता नप्रारब्धेषु
सुरान्नोपनयनयज्ञन श्राद्धपुत्रप्रतिष्ठाचूडातीर्थयात्राजयपरिणयनाद्यंतस्येच्छेतदर्थं अपिच्छेदेन भा
16 त्तहविवं श्राद्धिश्रवणोपि न शौचं गृहीतनियमस्याद्भिन स्यादन्यस्य कस्यचिदिति जाबालोक्तेः चंडिकायां जावा
लिः संध्यायां चमहायज्ञान्नैत्यकं स्मृतिकर्म च तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहांते पुनः क्रियास्तहणोत्वाशौचद
सघोपि श्राद्धदानादिकार्यमेव तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावदन्यन्न दृश्यते इति लैंगोक्तेः अथ मृततत्पोषे हेमा
जीर्णक्लिष्टमनसो मर्त्यः पादयेद्य आत्मानं स्वयमन्युदकादिभिः विहितं तस्य नाशौचं नापि कार्योदिकक्रि
या भविष्ये वृत्सर्प्यामरणं विद्याद्गोदंष्ट्रिसरीसृपैः अग्न्यात्यजविषोद्बंधजलमानादिभिः पाषंड ६२

ब्रह्मणः क्षिपेत् इंद्राय धर्मराजाय वरुणाय तथेंदवे प्राच्यादिषु बुधो दद्याद्दूर्ध्वं [illegible] नमस्को बलिं प्रागुत्तरे च दिग्भा
गे धन्वंतरि बलिं विदुः वायव्ये वायवे तिष्ठन् नमस्ताः [illegible] ततो दिक्षु ब्रह्मणे चांतरिक्षाय भानवे क्षिपेदूर्ध्वं बलिं विश्वे
देवान् विश्वभूतानां लोकान् विश्वपतीन् पितॄन् यक्ष्माणं च [illegible] बलिं दद्यान्नैर्ऋत्यां [illegible] कानीयेषु रक्षेपीदमेव च बलिं
हरणं किंचिन्न्यूनं तेन [illegible] इदमेव तत्र स्वाहाकारो नमस्कारो मंत्रः [illegible] विधीयते इति भारतोक्ते होमे स्वाहा
प्रक्षेपे बलौ नमः शब्दः इति [illegible] कौमुदी तत्र नमस्कारेणमंत्रेणान्येनाच्छिद्रोधनं तत्र बलिदानं गृहे देवेशु कार्यं
अग्ने पश्चात् अथ प्रयोगः दर्भहस्तः [illegible] नामस्थाने यथा वा देश कालौ [illegible] च [illegible] नायनु
न्नये पामे [illegible] इति संकल्प्य कुंडं [illegible] विल्वे वा [illegible] पलियां [illegible] नामि
का [illegible] लौकिका ग्निं संस्थाप्य [illegible] नमः [illegible] सर्वदेवानां [illegible] तथा पिट
णं च नमस्ते [illegible] इति [illegible] नतं [illegible] कुर्यात् त
[illegible] कुर्यात् [illegible] मात्रा वा य
था अग्नये नमः इदमग्नये नमम इति [illegible] एवं [illegible] वायवे [illegible] प्रजापतये अग्नये स्विष्ट इति [illegible]
कल्होमः [illegible] ब्रह्मणे प्रजापतये गृह्याभ्यः [illegible] अनुमतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः अग्नये स्विष्ट
कृते इति ततः [illegible] पत्नी नारी विप्रो [illegible] प्रियस्य प्रियवा [illegible]
पा॥ तदाप्रोचं विधातव्यं [illegible] मातापित्रो भर्त्तुः [illegible] सपिंडा
प्रोच [illegible] भवेदिति [illegible] ततेः भर्त्तुः प्रोचो [illegible]
[illegible] चोक्तेः [illegible] नामानेनुसंपूर्ण [illegible] तथा [illegible]
प्रोच [illegible] एकचित्तो [illegible] प्रोचं [illegible] पूर्वं

४८ जलप्रविष्टानां भृगुसंन्यासदेशान्तरमृतानां जातदन्तानां च त्रिरात्रमिति शुद्धितत्त्वे काश्यपः आत्मघातिनोऽसं
स्कार्या इत्यादिनिषेधः मलतानीमेवं वर्षान्ते तु सर्वं कुर्वीत गोब्राह्मणहतानां पतितानां तथैव च ऊर्ध्वं संव
त्सरात्कुर्वीत सर्वमेवौर्ध्वदेहिकमिति हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मतात् तत्रालवध्यादि प्रायश्चित्तं कुर्वीत् गोब्राह्मणहता॰
नां पतितानां नारायणबलिश्लोकैः तत्रैव कृत्वा चान्द्रायणं पूर्वं क्रिया कार्या यथाविधिः नारायणबलिः का
र्यो लोकगर्हाभयान्नरैः पिण्डोदकक्रियाः पश्चात् सोत्सर्गादिकं च यत् सकोदिष्टानि कुर्वीत सपिण्डीकरणं त
था मदनरत्ने ब्राह्मे तु समापि निःशंकं कल्पकस्माद्विधिचोदितः चण्डालैर्ब्राह्मणो यो निहतो यत्र तत्रापि तं
स्पृष्टादिकं कार्यं पश्चात्पतितस्य सः चान्द्रायणं तप्तकृच्छ्रं चैव तस्य विशुद्धये षड् कृच्छ्रं पंचदश कृत्वा तु
विधिना दहेत् वह्निपूर्वं समतानां तु त्रिंशत्कृच्छ्रं समाचरेदित्युक्तं स्मृतिरत्नावल्यां तु हि गुणं प्रायश्चित्तं कृत्वा वीगध
ष्टात्सर्वं कार्यमित्युक्तं नारायणबलिस्तामिताक्षरायां कृते निर्णयसिन्धौ वक्ष्यते विदेशमृते त्वस्थ्यामेव दहेन्मवेदा
हुः तदभावे पालाशवृन्तैः तदभावे ... विदेशमरणे स्थानिसाद्वादशाभ्यन्तरं दहेत् अस्थ्नामलाभे पाला॰
शकलान्युक्तानि तान्यादाहयेदास्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकं हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते ऊर्ध्वं दर्भमयं प्रेतं ऊर्ण
स्थिशतानि षष्टिज्यर्थ्यभिः पालाशीभिः समिद्भिर्वा संख्याचैवं प्रतीर्तिताः मदनरत्ने यज्ञपार्श्वः शिरस्यशीत्यर्ध
दद्याद्ग्रीवायां तु दशैव तु बाह्वोश्चैव शतं दद्यादंगुलीषु च उरसि त्रिंशतं दद्याद्विंशतिं जठरे दद्याद्द्वादशार्ध
वृषणयोः पार्श्वशिश्नयोस्तु ऊर्वोश्चैव शतं दद्यात् त्रिंशतं जानुनोर्द्वयोः पादांगुलीषु ... दद्यादेतत्प्रे
तस्य कल्पयेत् मस्तके नालिकेरं तु अलांबुं तालुके तथा यं च रत्नं मुखे न्यसेत् जिह्वायां कदलीफलं वक्त्रे स्था
कपर्दं हृदि नासिकायां तु कालकं नेत्रयोर्वक्षःपञ्चाग्नीं केशोवदर्भरोहकाः नालकेकमलानां तु अंत्रे स्थानि॰
विनिक्षिपेत् मृत्तिकां तु वसायां तु हरितालकगंधकौ कृते तु पारदं दद्यात् पुरीषे पित्तलं तथा सर्वीसुतिलपि
ष्टं तु मांसं स्याद्घृतपिष्टकं मधुस्यात् शोणितं स्यान्नेत्वचः स्यानैः गल्वचा स्तने योगार्जितदेये नासायां शतपः ४८

17

मार्गेण तेनैव महायात्रा किं न तथा द्विपञ्चव्यभिचारि एव अष्टादशपतिनास्तथा नतेषामन्नानसंस्कारैर्न श्राद्धं न
पिण्डं श्राद्धे च नानियता नानुयः कर्तो लिविमोहितः तत्र कृच्छ्रद्वयेनैव तस्य शुद्धिर्न चान्यथा इदं कामतः अज्ञा
नेत्वर्धं स्यात् प्रागभ्यासेन स्त्रीनताहितात्रे अज्ञानेपकोपवास इत्यादि निर्णयासिधौ ज्ञेयं इह शीघ्रे त्रिपूर्वं मते ज्ञेयं अवुद्धिपू
र्वप्रमादहतेनु सर्वकार्यं पृथक्पाकेन प्रमादेन म्रियेतान्युदकैः तस्यापि चाविधानतं कर्तव्या चोदकाङ्क्षि येत्यं गावसोक्तो
प्रमादमरणे त्रिरात्राशौचमिति शुद्धितत्वादयो गौडाः दशाहादीति दाक्षिणात्याः अस्यापवादो हेमाद्रौ भविष्ये प्रमादादि
च्छायायेन ऊर्ध्वं संपतितो मृते नागमृत्युं जो विधाने स्पृष्टः तत्र प्रमादमृते दुर्मरणानिमित्तं दाहः कृतस्तातनयेन व्याघ्रेणानि
हते विषकण्ठाधिवाहयेत् सर्पदृष्टेन गलवालिर्देयः सर्पश्च कांचन इत्यादिना तान्निर्णयसिन्धौ ज्ञेयं सर्पदष्टेपि व्यासः सोव
र्वणिभारान्विष्य नानां कृत्वा तथैव गां व्यासाय दत्वा विधिवत् आत्मनः पापमात्मवान् हेमाद्रौ भविष्ये यं चमपापञ्चाहैमं त्व
स्यर्णं नैकेनकारयेत् जीवाज्यपात्रसंस्थाप्य पश्चाद्विप्राय दत्ता भवेत् प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नागदष्टस्य कुञ्जभुनारयीसर्पस्तेना
दयप्यावलिनास्यमक्षुत्रयः तथैवेप्रमरणेयेन दोषः पृष्टो च स्पृतेर्लुप्तः अत्या व्यातमिपात्र्यः आत्मानं घातये यस्तु
प्रायश्चित्तान्नप्रतानुक्तिः तस्यापि त्रिरात्रमाशौचं हि तीयेत्वाह्निस्त्रच यः तत्तीयेऽहः करत्वाच्चतुर्थे स्नानमाचरेदिति वहुगा गौ
डः श्रप्यनकैर्ग्रस्तगर्भः प्रोजीविकां न शक्नोति महीं प्राप्नुवती ति नः स्याप्नश्त्रु दकं महायात्रां उदवेद्ये मत्र व्याति तत्र प्रया
गमिव्रेदे प्रोतोग्नि प्रयामेव तद्यिजो प्रियाणामद्य स्पैवनिति शि स्नानेष्वपाइयः प्रपाशोत्वतोगीप्रमाणयि विप्रोत्रः तः स्नदुस्त्रान्य
त्यापि अश्वास्तपोवा स्नानादि महाफलं जैगीषव्यप्राविश्यतौ स्वलनं दीसंक रोत्यन प्रानंतश्रेत्यादि पुराणोत् इदं वङ्गादिम
रणां यद्यपि मरवमिपत्तनेश्वेव सृष्ठादि मर्णं तथापि माधवीये आदिपुराणोक्तेः कलौ निषिद्धं तथापि प्रयोगमभवत्येव त
न्यो विसर्जनीतीति श्रुतेः न लोकवचनानान्न वेदवचनाद्यपि मतिरुत्क्रमणीयाते प्रयागमरणं प्रतीतिमादले मालको
क्तेः तत्र प्रोत्सुचति प्राणान् वटमूलेषु संदाहि विरं लोकानाति कं मममलोकं प्रपद्यते इति वाराहोक्तेः अत्रदशाह
दिपूर्णिमाचमिति भट्टः युक्तं तु त्रिरात्रं ज्ञानप्राणमनाकलेः हिनोदासोपेवं प्रयाणं वेनामप्राणिहतानामति

त्वादघाच्छ्येयमतत्प्रोक्तं सदनरत्नेनात्र कृपिः उक्तान्यादीनि दानानि दृष्टादघान्तरनस्तु मेस्मतिलहिरण्यान्यवा
८५ सोधान्यगुणानि च रूप्यं लवणानि स्पृष्ट्वा हृद्दैशादानान्यनुक्तमात् एतानि दृष्टदानानि नरपतिः सप्तुजन्मलो कुर्याद्
मुदयांश्चि नुग्रेलोधिदेयत्रवे प्रोक्ते तामयपात्रं तिलैः प्रपूर्य स्वयं मार्गे द्विजाय तु हरिहरायैव योद्यघाच्छूद्रोविता
नुस्मारतः सर्वपापविमुक्तः आलभतेगतिमुत्तमां उक्तानि वेन प्रोक्तं च दृष्टदानानि चैवाहि प्रेतेयिकत्वात् व्रतं प्राव
धर्मेणदारयेत् क्रियानिवेधगादे त्वक्षोदानानापुक्तानि तुलसीसन्निधौ कृत्वा प्राञ्जलस्नामशिलातं प्रातित्वालोहं
हिरण्यं चकार्योसंलवणांतथा हम्पधान्यं हि निगावएकैकं पावनं हस्ते तिलपात्रं प्रयाशान्तिश्राद्धाह्दानं वकार
येत् द्विति मगीप्रोक्ते म्रियमाणस्य कर्तुं पुण्यास्मं त्रात्रजयेत्ततः दानमुक्तं वाराहे दृष्ट्वास्तु विकल्पे हेनं यमागीतु
सातिसं प्रयाणकाले नुनएमित्रेण विधिपूर्वकं मधुपर्के त्वरनूगग्राहसमंत्रमुदीरयेत् ग्रहाणश्चेम मधुपर्कं घं
संस्कारनाश्न करं च मतेन तुल्यं नारायणेन रचितं भगवन्त्रियाणां यहे च पर्यन्तिकरणं सुर लोकमूल्यं त्र्यनेनै
वनुमंत्रणादघाच मधुपर्ककं नरस्य मृत्युकालेनु परलोकसुखावहं हेवजानायैष्यवे श्रुत्यप्रयोगः पुत्रादिमृत्तत्र
मृतुंपिनादिं त्वात्वापिंडं छंदंत्रं स्वाम्याप्यग्निं तं कारयेत् यथा सम्यंच त्रीनेकं वा द्विजं यथेद सुपुष्पाईवासा तुपीर
पापानिक्षंतदधतिदर्भवागोलसुतुगुणवृषस्य होवेगोवृष स्मृत्यं निधाय साक्षाग्नियामपतेऽकिलेकार्यमिति
पठ्रेमसजन्मप्र ध्यतपयावसानानारान ज्ञामाकामसकृतं कायिकं वाचिकं मानसिकं सांसर्गिकं स्पृष्टास्पृष्टं
भुक्तोपीतापीतं स्नानास्नान सकलपातकानि यानि कोपपातकानि किकरणमलिनीकरणापात्रीकरणजातिभ्रंशक
18 रत्रकौपीपातकानि तानिज्ञानि मन्नु ग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तमपदिशन्तु भवंतः रत्नुज्ञाः सर्वेधर्मविवेकाः गोप्तारः
सकल द्विजाः मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वन्तु द्विजसत्तमाः मया कृतं महाघोरं ज्ञातमज्ञातकिल्बिषं प्रसादः क्रिय
तां मह्यं शुद्धिं कुर्वन्तु द्विजसत्तमाः मयाकृतंमहापापं मामनुज्ञां प्रयच्छथ पापक्षयोकेतः पवित्रोहं भवेयं द्वि
जसत्तमे इति पठेद्धेणपाद्यानि कुत्सचतुः सर्वाणि पुराणि पुत्रादिहिलवीक्षा त्वादि वदेत् ततः सभ्यानापृथक् ततु
सावेएप्रयाश्चित्तमनुवादकाविद्वदेवः नदायोधर्मेशास्त्रदिनापृथक् सभ्यानामनुवादकस्यचयरुंतोत्कत्वात तैः ८५

क्रांक मलेना मिदेशोस्या केंताके वृषणाश्विने: लिंगोचरेन्मूलं तु परिध्याय दुकूलकं गोमूत्रं गोमयं गो
धृतं वै षध्यादि सर्वतः त्रियानि वंधे गाढे त्वेतदते घृतं नाभ्यां पदे प्रयोक्ता पीने च त्रपुरसं तं मौक्तिकेन तु
नयोमषि कुंकुमेन विलेपनं प्राश्चित्स्य वाञ्जीपवणा भावेत् पितुः पंचदशाब्दा निवृती तोतदन्यस्य द्वादशा
ए नीति मदनरत्नेउक्तं तत्र पत्नीपुत्रयोः पूर्वमातरोताष्टौ चयोः पूर्णो प्रो चंगहो नाशो च योर्द्विरात्रं द्वादशावर्षे
प्रतीगतेषाणि प्रसुतदेहाय पृथ्वे लभ्यते क्वचित् पितिकल्प्यनतः पर्णोपि दाहो न रमसस्तु पत्नं मेतु मदनर
त्नेवाहो अथ पर्णनरदग्धे पानान्यसेकृ तेषतिन्नेष गिप्र सुतदेहा प्रपृथु लभ्य के क्वचित् तदाथ दग्धकाष्टा
नि नानिलिमिष्य तदहेत् पदग्धदिग्ध काष्टं तु तदीयं तेन चलभ्यते तदीन दाष्टि खंडं तु निदेपयेयं महाजले
अथ पत्नेतदाहकालात् प्रत्यत्तव दाहेन प्रेक्षणं आशौच मध्ये सन्मत्त [illegible] दिम दिसं भवेप्राध्यंतदंते प्रायमेव
अदंतेदुत्तराण्यभ्रष्ठं तन्नापिकप्रपत्नः मध्योकृतिकातो हि पर्वद्विमयाश्रे वमूलत्रियादजे प्राध
निष्ठादियं च तन्मदप्राप्ते कोनविंशतारा: चतुर्थी षष्ठयमूदृग्गा चंद्रदिनन्तपर्वे धृतिव्यतीपातपरिघविष्टिक
रणानंदाम दात्रयो दग्धा चतुर्दशी तिथिप्र कृमौ मघाने वारगुरुप्रकृत्ता सयो न मलमासा सर्व पवर्ज्याः
मन्वादियुगादि संक्रांति दग्धे योगे साधिमधोधाममूलं विशेषप्रतिनिर्णयसिंधौ इत्येयांइति नारायणाम दन्नलुराम
कृसे मदनरत्नुकमत्वाकत्र मदनकुलेप्त्र इधमितत्वे प्राप्तो वा निर्णयः अथ पुत्र इष्टौर्ध्वदेहिकप्रयोगः तत्राधिकारी
णोनिर्णयसिंधौ उक्ते या स्मृती भवेधूमिपुत्रोचाकार्यः अपुत्रेणापुत्रः कार्यो पादनादृक प्रयत्नतः पिंडदानो कया
तदंत्यु त्रोदिदानं प्रदापयेत् नहिथिसंगयाम्याहृदनमेध प्रानादायिमामते अन्नप्रदोहिवाम मोगगायी चोत्तरायं
णे धन्याः स्नातमतिषंतिल्दद्यस्थितनाईने देमाझो नादपि मादते अन्नप्रदो हि वाम सोगगाया चोत्तरायणे वा दाहेय
ती पाते यमसंक्रांति तिलपथेव गृहणां सवे पुण्यकालात्तदामर्देवेदाम न्युष्प रथितः तवेव वामः अासन्न मन्नुनादेया
गोः सवमातृप्रवेवन् तदशवेव [illegible] गां प्राप्ते नारकदाह

४८ पावनस्य दाक्षिण्यमयानुभावं तां वैतरणीं च गोः यद्धा यमद्वारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी तां ततुं गां ददाम्येनां तु भावं वै
तरणीं महासरितं त्वा दाक्षिण्यां ददे धेनुं यमविषये वपुर्दाक्षिण्यं कृत्य सर्वनिवेशा धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमद्वारे महाभये उत्ति
तीर्षुरहं देवि वैतरण्ये नमो नमः इत्यनुगच्छेत् इति वैतरणीदानं हिरण्यदासी येन्या न्यापि दानान्युक्तानि यथा सोऽहं देहि
नपीके प्रसोऽहं देहि जनार्दन माहा धेनुप्रदानेन मुकुन्दः प्रीयतां मम इति सोऽहं धेनुं एहिकामुष्मिकं पञ्चमयजन्मार्जितं
अग्नित्वं सर्वं विष्णु हि साधयानु गामेतां ददलोमेमेति आपणाधेनुं आजन्मोपार्जितं पापं मनोवाक्कायकर्मभिः तत्सर्वं नाशमा
यातु गोप्रदानेन केशव इति पापधेनुं दद्यात् आषष्ठमेरणोऽक्ष्य यश्चित्तं तत्र चण्डालादिहतेन त्रितम्याने कृच्छ्रातिकृच्छ्रा चां
द्रायणि इत्यत्वा कृतिकां न्यस्यर्षिभिः छेदनेते च कृच्छ्राब्दः उच्छिष्टाच्छिष्टा धनोच्छिष्ट शोभ्यमोच्छिष्ट चण्डालकृत्याहृस्य मेरुं
यवहूमरणेषु वेक्ष्यभिकोतेऽङ्वेत्रीन् मदयेच्च दशवाकेश्चुन् वाङ्त्रयं गाकृत्वा दहेत् अंत्यजस्पर्शे कृच्छ्राष्टैवा नृपा
ते विषेवान्व कृच्छ्रः षडिति विप्रशास्त्रे वोद्धेरा मघाति दृष्टा वेपमुष्मितेकृच्छ्रत्रयं आशौवमरणोऽप्येवं मत्ले तमत्ले तति
पाक्षिंभोस्येयं ततः पुण्यस्तोत्रं रामकृष्णादि नाम जपं कुर्यात् कालमेद्वा ततः प्रागो कमणे जाते पुत्रोपनेकृत्वा स्तापयित्वा
वान्व स्त्रैकवेष्टं परिधाय तदेकदेशमुत्तरीयं कृत्वाघ्रेतस्य वपनं कृत्वा स्नापयित्वा वा प्रशाछि पुष्पमालाधैरलंकृपीन
सद्नरतेगास्त्वः प्रथमेहनि कृतीयं वपनं चानुभाविनो घृतस्य केशश्मश्रुर्वैदि वापयित्वा व्यदाहयेत् मन्त्रः दक्षिणाम
सतं कृंपुरस्तुरेण निर्हरेत् अत्र त्रियानिवंधेगास्तेस्वहायेपिंडाउक्तो मन्त्रोक्तो तिमयेषट्पिंडान् क्रमशो ददेत् म
ति स्थाने गृहस्त्वाद्वारि वत्वरे ताह्यर्थं किरणात् विश्रामिक स्ववपनेत प्रासंचयने च षट् तथा आदौ देमास्त वट
19 पिंडादश पिंडावदशाहिका स्थाने चार्धपथे नीते चितायां शवहस्तके स्मशानवासि भूतेभ्यः षष्ठं संचयने लक्षाछि
होमपति ऋषिर्दु र्वलं स्नापयित्वा त्वां तु कृच्छ्रैवैलाभिसंवृतं दक्षिणाशिरसं भमो वीहि अत्यां निधाययेत् घृतेना
भ्यक्तमा स्नाप्य कृच्छ्रूव स्त्रोपवीतिनो चंदनोक्षितसर्वांगे समस्तोभिर्विभूषयेत् हिरण्यशकलान्यस्याहि स्वाछि
द्रेणसु सप्तसु मुखे वप्राणपिधायेनं निर्हरेयुः सुतादयः सम्भाछिद्राणि तत्रैव कर्णीनत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशक
लं न्यसेदिति न्यस्तोक्तं आपस्तम्बात्सुतो वत्स पार्श्व सपिष्टत्यस्तजेद्वावे उर्ध्वमाहरेत् ४८

दक्षिणां पाष्णीनुमीरणादद्यात् ततो मन्त्रं निवेद्य यज्ञास्वेन युक्तकेनिवेदयेदित्याचारः ततः सम्पात्रं अमुकप्रायश्चित्तेन
पूर्वोत्तरे गणपतेन यथाशक्ति ऋत्वीमादायधाराचीर्णनित्वं शुद्धोभविष्यतीत्यनुवादकास्ते त्रिर्वदेयुः श्रौचाभ्रस्त्वनगतहूद् इत्याज्ञ
रिक्तायां नद्यादौ गत्वा चमदेशकालौ संस्मृत्वा ममतन्मग्रमं नो माहिनि रासार्थामित्यनमुक्त्वा समभ्योपदिष्टममुकमायश्चि
त्ते पूर्वोत्तरांगपुनममुकं यत्न्यत्वा प्रायश्चित्ताय यथाकालकृष्ये इत्युक्त्वा यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च केशा
नाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मात्केशान्वपाम्यहं इति केशान्वपनवर्जं केश्मश्रुनखानि वापयित्वा पूर्ववत्कर्मितिदं तधावनं कृत्वा तद्
न्तीर्थोत्वा प्रायश्चित्तांगत्वेन भस्मस्नानं करिष्ये इत्यायनमइत्युक्त्वा भस्मना स्नात्वैवं गोमयम्हादि गोमूत्रं गोमयोतीरद
धिसर्पिः कुशोदकैः स्नात्वा धौतं वासः परिधायति लकार्ष्णवागवामगोमूत्रिसंतिभुवनानि चतुर्ईश्वरसमानं समासीष्ठिवं मेसा
दिहलोके परत्रचैवात्महितोदानं कृत्वा पापहराविशुद्धः प्रान्तर्थी चतुर्गादियुग्मान्यानि दत्वा पंचगव्यं प्राश्याथ यात्रवा आज्यहोमतत
स्तस्य आज्येनैवहिरण्यगर्भोजुहुयाद्यान्तृतोः सप्तगीतिजावालिनाग्न्यागेनियमात् अग्नेः प्रतिनिधाभावाच्च तस्माच्छुद्धं
समासाद्य स्वाधर्मपद्मस्थितं प्रायश्चित्तेप्रदानं जपहोमविवर्जितमिति पराशरोक्तेः तेनविप्रद्वाराहोमः पराः ततस्
हिनेतुपवासी मोनीनियतमतिवा त्रीणीर्थ्या ब्राह्मणस्माच गोदानं द्वादशस्नानादि प्रत्याम्नायैः प्रायश्चित्तं कृत्वा विस्का
प्रार्थ्यं नमोहानानि प्राप्तवत् कृत्वा पूर्वोक्तं दशदार्व्यानि दद्यात् दानमंत्रा हृत्स लक्ष्मीतेदानकमलाकरे ज्ञेयाः ततोवैनर
गोदानं यथादेशकालौ स्मृत्वा ममसमस्तपापक्षयार्थं न स्नाः तुलेनारणार्थी हि समानुस्यसवीस्वप्राप्य पीवैतत्पीदानं करिष्य
इत्युक्त्वा डोग्णमुमाणकायीसंक्षिरवोपरि ताम्रपात्रेहूं संमाहि श्रद्धेहृत्करेलौ हृदयं नामे पाप्रोवदभानं यमंहं पूज्यतत्रे
हृदयंसमया नोकांपदस्त्रेणवधानत्रस्थां सुक्ष्मपेनं स्वसांस्त्वाक्षिरायेष्वदतुरकाष्येहेहनकृस्नवहत्पुनस्तन्धान्य
छेत्रोपान हस्तांसं पत्न्यापि चाष्यपरीत्विनिपात्रं कृत्वा संपत्न्यपास्तुलाः छालादिगंकुशहेमतिल युतं युक्तं गतीत्वा रेफका
लौ स्त्रपूत्वा पूर्वोक्तं पत्नी लेखांतेदसांकुर्सांगांडाणकार्यी धात्रिवामहे समयमहे सप्ताशंपरतुरकांस्य लोहानकृस्नवहत्पुना
समधान्यच्छत्रोपानच्छगाच्छ पत्न्यर्धतामच्छात्रोगासैवाममुकगोत्रायनुभ्य महं संप्रदहेन सुमेन्युक्त्वा मंत्रेमदेन पमेहूमेमह
घोरेष हावैतरणीनदीन [illegible] विलतन्तपष्ठिजस्थे हमूर्वेवंपदि

५१ दृष्ट्वा तेन च स्वयं त्रयदूतिपंचदृष्टा मध्यावेष्याताहिया सा मागधोपि स्मृता वैदेहः शूद्रायां करणोऽनु
लोमः तैरेव तु वर्णाख्यो ह्यत्यादितः एतेभ्यः कविता वा रक्षाच तीर्थिकपूतास्याद्भुत वादस्रूपरच नाचि
त्रुंपशोविष्य कानानारत्नयुगणालेखपूरुषाह्नोषालु भाषालिपि प्रस्तानाटकके लिदंतिलु रागश्चेलाच
मासु इंकं शय्याभोजनपुष्पमर्दनविभूषावधूहर्षी । गीतनृत्यानंतरवीक्वाद्यत्रैकतिः सौरव्यो हमोगमु
धीः ज्ञाणो नागरिविधाराना वारि सुरत्यानेदंगाधूमिषैषुपंडुगीराम हेतिपरूस्थिपरमेत्कारः शिवावाद्यपः
सुगंधवनितावस्त्रे गीतंतांबूलभोजनं शय्याविभूषासुरतं भोगाष्टकमुदाहृतं शूद्राद्वैश्यायां योजा
तो वणिग्जन इति स्मृतः पारशव्यां च माहिष्या-माला कारः स उच्यते सूतानं तत वैदेह्यां ह्यपकारः स जा
यते आयोगव्यां तु वैदेहाज्जातो मैत्रेयको भवेत् घंटावादनकृत्प्रातस्तथा मंगलगानकृत् आयोग
व्यां तु करणान्मैरंध्रो गंधकर्मकृत् पुष्पचंदनयं एवं दिक्ष्मागैस्तस्य जीवनं पादयोः क्षालनं चैव
धं मिलनो नापदहाधनं चरणमर्दनं चैव चंदने नानुलेपनं सूतान् मागधे सांइ योगं अंगारस्व नानवा आ
जीवनं तु तस्योक्तं नित्यं सैरंध्रिका स्मृता विषुवं भर्तृशाक्षे प्रत्यासाधनोपचतुरा सैरंध्री इति प्रकीर्तिता शै
वः पाशुपतः कश्चित् शूद्रः पतितो यदि जीर्णामे इति श्रासिद्धः न स्मार्त्तैः शूद्रायां मत्यांपुत्रो भस्मांकुरः स्मृतः
शिवार्चनं तु तत्कार्यं शिवदायेन जीवनं मठे जटा भस्म धारी चापि शिवलिंगं प्रपूजयेत् तांबूलं सहितं तद्वं
२० गावः देवाग्निकाकिनी प्रियाय प्राणिभिर्दत्तम-न्यानि मयि भक्तितः चंडीशं यन्हि नौ ध्यानं तेन तस्य
हूनीविक ऊष्मीलवः सतोवशाद्वेदेह्यां नर्तीहिकृत् जातिविवेके माहिष्यां मागधाच्चैव शुद्धमालिकं
लकं जनयेत्तनयं सोपि शूद्रधर्मविनाकृतः गीतं चतुर्विधं वाद्यमभ्यसेज्जीवनाय सः संगीत प्रणोक्तं
ता है त्रिविधं गीतं वाद्यं चापि चतुर्विधं चतुर्दशविधं नृत्यं गीतप्रवीविचक्षणैः चतुर्विधं वाद्यमाह
गम्भीरः तंत्रीवीणादिकं वाद्यमाढुमुरजादिकं वंशादिकं तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनं आयंमी
मृदंगजीवी निर्मंड लक आभीरात्ततो सौवाणापिच्छकेन प्रारण्यां शूद्रपत्नैष्वच नानस्य जीविका ऊ ५१
स्वायां मागधाज्जातः ... कमेल ... धानकृत् हेनाश्रं

र्ज्झकंटकः आवंत्यावाटधानस्यैव संज्ञा इति मेधातिथिः अन्ये तु भूर्ज्झकंटकादि पर्याया आवंत्यः तस्मात्
प्योवाटधानः तस्माच्च पुष्पधशैखर इत्याह एवमन्येऽपि विश्वरूपे एतानुक्त्वा एतैरेव जीवनार्थाय का
र्यो विद्यादिप्रजननं न्यगीतादिरूपं रवं वीणादि वादनं झल्लो मल्लश्च राजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेव च न
टश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव च क्षत्रियायां व्रात्यक्षत्रियाज्जाता एते अपि अन्यः कल्योऽनुलोमात् वैश्या
त्तु जायते व्रात्यात्सुधन्वाचार्य एव च कारुषश्च विजन्मा च मैत्रः सात्वत एव च वैश्यायामेव आदि
पुरुषोऽपि ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाद्व्रात्याज्जायते भूर्ज्झकंटकः आवंत्यवाटधानौ च पुष्पधशैखर जानयः आ
मिश्चादिकर्मभिर्ब्रह्मक्षत्रियकन्योद्यानं मद्यौषधीप्राचवाणं संस्कारक कर्मान्ते ॥ क्षत्रियाः शूद्रे हितत्व
हीनैर्वाविकलाः परे आवैकृतात्मरं व्याः संस्कारीकरणं वशीकरणं राज्ञीश्चक्षत्रियाद्व्रात्यात् झल्लमल्लने
ताद्रुपाः आविष्टिवीकाः करणाद्यमिताः संति भ. विप्राः विद्वे पापरणमायां तेष्व राजाज्ञय क्रियाः
खसो मल्लत्वाद्वन्नीमित्रामित्र त्वामेवच वैश्यस्त्री सुतप्त्याज्जात्यं द्वैप्रयात्कारुषकोभवेत् चतुर्थ्ये
समश्याने चम भवेन्नित्रमंडलं तत्रं लोकरक्षणे नसेवा तो कषायाध्यादित्यर्थः सात्वसेवनइति पाठे वीध
जकः सुधन्वाचार्येत्वपरो भवेत् मुद्रस्यप्रजनको स्त्रीयाप्य विजन्मा स्थ्यः स्तृतिकावेश्मप्रजनकः म
त्रीसाविकाप्यादित्यर्थः भ.तश्चेतपि प्राच्यांच प्रजने ईदृशान् पौषमनात् साध्यनांप्रजकोमैचश्चैत्याशनांच
तृथीकः पंचमः सात्वतो नामविद्योरायतन चिकः सभ्यो न्योत्मसंकरेजी चाजायंते तदाह मनुः यथैवच्छेद्र
बाह्मण्यां बाह्यं जंतुप्रसूयते तथा बाह्यंतरं बाह्यश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयते वर्णानामन्योन्यसंकरे भीहा
हमनुः प्रतिकूलं वर्तमाना बाह्या तरान् पुनः हीना हीना प्रसूयंते वर्णान्पंचदशैव तु बाह्याक्षत्रलाघाः
प्रतिकूलं चातुर्वर्ण्ये विप्रयोगस्थे तत्स्थानो बाह्यांतरान् श्रीवाप्रानयंति तेषु तस्त्वनीचद्विज्ञियोगस्थे तोहीनान
हीनांश्च सूयंते वर्णान्नातयः अयंभावः विप्रादनुलोमा एव षडन्यप्रतिलोमा एव सध्यमयोरुभ
ये तत्र क्षत्रियवानुलोमौ एकः प्रतिलोमः वैश्यात्वेकोऽनुलोमो द्वौ प्रतिलोमौ तत्र शूद्राद्विप्रहत्रि
यावैश्यासु त्रसा श्रीताल तत्राये नातरः यः पुत्रास्त्राश्चंडालाः तत्र सूतरायोगवाद्योति च

कालादीनकार्यं हुत्वा हुमध्येन तु न दोषः अथ पार्वणश्राद्धं काश्यप
ज्ञानगोरनादिज वीतिहृदमधिमासस्य कालादीनकार्यं हुत्वा पाद्यपाणिश्य श्रीपार्वणश्राद्धं करिष्ये इत्युक्ता इति
गोत्रस्यामुकनाम्नः प्रेतस्य मनुष्यलोकात्प्रेतलोकं गच्छतः पाद्यपाणिश्य श्रीपार्वणश्राद्धं करिष्ये इत्युक्त्वा
पूर्ववदेव स्वलोकं परित्यज्यातिप्राप्नुयात् मंत्रांते हृदंते आसनं उपतिष्ठतां एवमर्घ्यगंधपुष्पधूपदीपप्र
क्षालनमासनं चोपतिष्ठतामिति प्रत्येकं वदेत् ततः हृदं तेषां पिंडासने अवनेजनपिंडः प्रत्यवनेजनेऽपि
आदिसिणाच अथ प्रेतस्य वस्त्रं पितृणां आद्यश्राद्धं प्रयोगः एवं नव सप्तच्छादनं श्राद्धं ऊर्ध्वं अत्र वस्त्रदानं अ
त्रपूजादानं च अथमेकवस्त्र प्रेतश्राद्धानां प्रयोगः एवं तृतीयपक्षादनं श्राद्धं प्रेतस्य अमुकप्रेतस्य प्रेतत्वावि
मुक्तये श्राद्धं तत्र विषमतिथिषु प्रथमतृतीयपंचमसप्तमनवमैकादशेषु कार्यं अमुकप्रेतस्य प्रेतत्वावि
मुक्त्यर्थं नमस्कारपूर्वकं श्रीपार्वणविधिना विषमश्राद्धं करिष्ये अत्र विप्रनिमंत्रणं मंत्रेण एहि गतासि दिव्य
लोकत्वं कृतानि विहितानि त्वया प्रेतः सनत्सा वा सुभ मेन विप्रेण त्वा हृदि निधाय येत् प्रजापि व्यामिभोगैः स्तामेवंवि
त्वं निमंत्रयेत् अन्यत्स्यागवत् भविष्यो नवसप्तविप्रान् सांनवश्राद्धान्यनुक्रमात् आद्यंते पौर्वणे याल
ष दिव्याकुर्मि हूयेयः अथ प्रेतपिंडाः ते चासां नैवेति हत्वा युधः वर्तमानत्येव यथायिहे माडिश्यारस्यैरे
लाङ्गडे निष्कानुकीर्तितानयपूर्वः तथापि प्रेतेभ्यः सर्व वर्णाभः पिंडानुपादश्व वर्यौतिलेने वोके दिष्टैव अत्रोत
पाव दा श्रो वं प्रेतस्योदकं पिंडं चदद्यु रितिविरुद्धैः त्रिंशादिंश्लातिपं चाशाराश्च पत्तेयु न तं स्वयमापिंडा
इत्याहुः हेमाद्रौ आस्त्वेतुविभान्यमुद्र शापिंडप हैं त्यपिंडोभक्षेत्र त्रः देयहृदशमः पिंडो हस्तांवे हृदयो
 हति वैष्णवानां मेपंपद ग्रामासिष्य ड पदोंपते सद्यःशौचं अहाशौचं तत्रैव सद्यःशौचे प्रहातव्याः
सर्वेऽपि पुगपक्षव्या अहाशौचे प्रहातव्याः प्रथमे प्रेतं कएववाहि द्वितीये हविश्च त्वा तृतीये पंचचैव
हि श्राननयः अशौचेयव्य श्राद्धे सपिंडानां न्यादशैव तु अशौचान्नं हेहाहे पर्णिप्रदेवाशौचवृत्तासः अत्रदेश
कर्त ईव्यवंसेयं प्रथमेऽहनि पदवत्तरे कस्याद्वुराहिकं प्रत्याघ्रेदीयते पिंडस्तत्र सर्वसमांप्यपेदिवाकि
यानि बंधवश्वासोतैः [illegible] प्रथमदहनि योदद्यो हो नगंस्तं समाहितः अतो नव सत्याग्न्येषु प्रथमएव मद

सर्वेषां यवदर्भाश्च प्रथमतृतीयसप्तमदशमेषु वा स्थाली तो हस्तमौनेन तच्चादिदैव बहिः प्रेतस्य दक्षिणे यत्र दैवा
दिनिर्णयार्थं यो ग्रन्थं अथ संचयनं तत्र प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थसप्तमनवमेषु नक्षत्रेषु [illegible] विष्णुपत्नी
दशमे द्विनवदिने तु सौम्यार्के मंगलतिथि युग्मैकपाद द्विपाद त्रिपाद कर्त्तृन् [illegible] वर्जिते दिने कार्यं कर्तादेश
कालौ [illegible] गोत्रस्यामुक शर्मणः प्रेतस्य [illegible] निवृत्त्या [illegible] कपालं दृश्यं [illegible]
[illegible] स्पृष्ट्वा [illegible] उत्थाय [illegible] लोके [illegible] गतो [illegible] परं मां गातिं [illegible]
पुरः [illegible] निमीज [illegible] अमुक प्रेत [illegible] आसनं [illegible] एवमर्घ्यः गंधः पुष्पं धूपो दीपः आच्छा
दनं [illegible] पञ्चामृतादि [illegible] दत्त्वा [illegible]
[illegible] प्रेतस्य [illegible]
[illegible] नवकं [illegible]
[illegible]
[illegible] देवता [illegible] प्रेतपत [illegible] नमः [illegible]
[illegible] सर्वदा [illegible] नो वाः [illegible] पातु [illegible]
[illegible] प्रेत [illegible]
[illegible] इति प्रथम [illegible]
[illegible]
[illegible]
जले प्रविश्य [illegible] इति [illegible]
 [illegible] चऊ यात अत्र दश

कृष्णमासानां निष्कामयतेनो यमभुक्तं पालिंकं चिह्नवास्तुन भाजनं यथादिष्टं च तस्याहीनं तत्सर्वं परिकल्पये
त् तमेव पुरुषं हेमं तस्यासंख्याय येनदा पूजयित्वा प्रदानवाम तस्मा प्ययश्चो दिना तत्रैव पापे म
त कौ ते द्वितीये द्विप्रयाणाद्धेया न्यानलक्षणा कीचनं पुरुषं तद्धूम लवस्य समन्वितं तं पुरुषं हि जन्मांयत्वन्ना
नाभरणभूषितं उपवेश्य पलुष्पा पामयं पक्वंतनोवहेतु इजनस्यतु पात्रेणादधिढंघसमन्वितं आहिथिला
लाहिकं गन्धपुष्पैः सत्कृत्वा तु पायसं भोजयेद्विजान् एषवै विधिरेष सनातनः एवमेव विधिर्दृष्टः पार्वती यैर्हि
जोत्तमैः एतत्प्रतिमदेहेन त्रैवर्णहीनानां तु जप्यं वै पुनः संस्कारमर्हतीति भविष्ये स्वर्गपुरंदरपुरे स्वयं पुत्रा
लयेन यस्यापुत्रसंस्त्यैसौ जेतुः प्रव्यावान प्रभावतः आ मृत संस्कृतं यावद्वनिष्टत्वानक वर्जितः यति
प्रव्यादनं क्रियानिवंधेहत्यं तंतरे मृतके मृतके चैव द्वितीये मृतकं यदि पिंडदानं प्रकुर्वीत वयान्तं गीतथे
वच नहन्या मृतकं कमिच्छेद् दशैकादशाहादिकं स्पृष्टो वा यदिवा स्पृष्टः उपादेवाविचारयन् अथोदकुंभः
हेमाद्रौ स्मृतिसमुच्चये एकादशाहात्प्रभृति घटस्तोयान्नसंयुतः दिने दिने प्रदातव्यो यावत् संवत्सरं सु
तो मत्स्यपुराणे गौतमः अहदेवयावदा श्राद्धं सोदकुंभमधर्मकं कुर्यात् सत्याकाश्राद्धं तं कल्पविधिनान्वहं
अत्रापि द्वेविकल्पः अहरहरन्नमस्मै ब्राह्मणायोदकुंभं च दद्यात् इत्यमकेनिवरणेनीतिहि माद्रीयारल
रोकैः विप्रवानिणियासंधो मैत्रेयः देवज्ञानीयेमाहते प्रत्यहं दीयकोदप्रामार्गेतु विषमेनतेः यावत्सं
४२ वत्सरं वापि पेतस्य सुखलिप्सया कुर्यात्श्राद्धं स्वपित्रो आद्विः सकल्पहाशिथ्यितं अथ मासिकानि त
कृत्वैव सपिंडनं कार्ये श्राद्धानि षोडशादत्वानैव कुर्यात् सपिंडनमिति लोगाक्षि स्मृतेः सपिंडीकरणा
नन्तरं पुनः कार्याणि यस्य संवत्सरादर्वाक् सपिंडीकरणं कृतं मासिकं चोदकुंभं च देयं तस्यापि वत्सर
मिति तेनैवोक्तेः सपिंडीकरणादर्वाग् पकृष्याकृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यन्ते वक्ष्यन्तरनिषेधनोदि
निगालेवोक्तेः च तानि सपिंडनात्प्राग्गोकाहिसविधिनोद्धृत्य यावत्त्पीनकायी कान्यादिनि णीयमि
धौक्षेयं तान्याह कात्यायनः द्वादशप्रतिमास्यानि आद्यषाण्मासिके तथा सपिंडीकरणं चैव

दद्यात् बृहस्पतिः वेतालं कार्त्तवीर्यादि चिनयेद्द्वनादिकं संपूज्य गन्धमाल्यैस्तथा धूपभोज्यैस्तर्पयेत् ततो
भिरूपतामिति विसर्जयेत् ब्राह्मणेन वस्त्राद्युक्तं ततश्चान्द्रमासिकं कुर्यात् वत्समानते चाश्विने दशम्यां
निवा आयादिकमयीत्येके अत्र पददानमुक्तं देवजानीये गारुडे एकादशाहं प्रकुर्यात दद्याद्दीपतैल
निवा आयादिकमयीत्येके अत्र पददानमुक्तं देवजानीये गारुडे एकादशाहं प्रकुर्यात दद्याद्दीपतैल
वैद्वादशाहे विप्रेभ्यः पददानि सर्ववस्त्रनिवर्तितानि च योदश योदशानि सवत्सहेमीव चाप्यासमहे तच्चे सर्वो
मृत्वा महामार्गे वैनतेयस्तगच्छति आसनोपानहौ छत्रं मुद्रिका च कमण्डलुः भाजनं भाजनाधारो वस्त्राण्यष्ट
विधं पदं तथा भाजनासनदानेन मुद्रिकाभोजनेन च आज्ययज्ञोपवीतेन पदं संपूर्णतां व्रजेत् महिषी
रथ्यागो दानात् सुखी भवति निश्चितं सर्वोपस्करसंयुक्तानि पदानि त्रयोदशानि तत्सवत्सहेमीवन्नव्यासमहे त
विसर्गा च्छति परं स्थानं सहाकसर्वविवर्जितः त्रयोदशपदानीत्थं मृतायैकादशेऽह्नि दानव्यानि यथाशक्ति ते
नासैश्रीपानोभवेत् अत्रैवेदकं चैवोपानहौ च कमण्डलुः छत्रं विंशं तथा पवित्रं लोहदण्डं तथा षष्ठमं अग्नी
सर्वांश्च हीं पञ्च तिलान् ताम्बूलमेव च चन्दनं पुष्पदानं चोपदानानि चतुर्दश योग्यानि वै आर्जवाय ब्राह्मणे
प्रतिपादयेत् इमानि मोनुसारेण तत्तत्स्वरूपं वाभिधायात् अत्र तत्र दानं मन्त्राः मन्त्रैर्लतेदानकमलाकरे
याः अत्र सम्यक् चिन्त्यं अग्रपाद्यावाहनं हेमाद्रौ सविस्तरं तस्मान्नोक्तं मासिमासापि मासिरे दानमानिकं
पीठं दानेन पत्रविलासं रम्याहे समये दैलं कृता हूसत्तमो प्रातिक्षं चाभ्यंगं लोयमानिकं पक्षूत्पन्नपदीयतं
गंधधूपाधिवासितं तस्या संसस्थायये दूं महति लक्ष्म्याः समन्विते अहनि स्थाने प्रेतं ठश्री यके घृतप्लुतं
लक्ष्मीपतिं कल्पयेत् विज्ञेयः पांडवश्रेष्ठ सन्निहाकलशौ बुधैः ताम्बूलं कुं कुमक्षोदकर्पूरागरु चन्दनं दी
पिको पादुकेत च्छत्रं चामरासनभाजनं पार्श्वेषु स्थापयेदं गृहात्मपू धान्यानि चैव दिशायन सुखस्थं भवति
पदन्यादि दयकारकं भंगारकरकोपेतं नयं चवर्षीनं वितानकं मत्रस्य यथू नकूलसशयनसूत्रसागरजो
नया शय्यासमा यच्छन्यास्तथा जन्मानि तन्मानि यस्मादश न्यन्यया यनं के एवंसर्वाञ्च तच्च अर्चितं देव
दत्वैवं तस्य सकलप्रापनत्वविसर्जयेत् एकादशाहे षितत्पार्वद्विगेषैषं कीर्तितः विप्रेभ्यः च त्रयोदश

रेक्षो यः प्रसक्तिः न च नित्यकामश्रुतिरलिपेन नन्दनपुंस्त्वाविवक्षयाछ्रियाऽप्यधिकारः स्या
त् नित्यत्वानुपपत्त्यापत्त्वाद्याभावस्यकल्प्यत्वात् वचनात्पुंसां नित्येऽधिकारः यथा मदनरत्ने
भोजनसंध्यास्तदेवे शुश्रूषपदेऽच्युतत विपुष्टयत्नोऽत्र सत्ये संध्यापन पनं वामिताक्षरायामपि कुंडगो
लकाँय थाहं संस्थापयीविन्युक्तः प्रत्यक्षीमारेपयोगाधापि द्विजातेब्राह्मणत्र एवमेव हि जैर्जीनौसं
स्कार्यौ कुंडगोलकावितिहृत्वा नेति हृत्वा नादिस्त्रमयेवं दिवल्लत्कुंठं कंपठे दित्यर्थः इति कुंडगोलकौ
तथाहि न्यौल्यन्त्रः प्रष्टोयिमृद्वृहमः वसंते ब्राह्मण सुपनयीतेत्युपनयविधौच मसाश्च युंवद्व पादे
पत्वेन विवाहितपुंस्त्वाहृत्योपपापमिव तस्या पुपनयना भावात् अष्टवर्षेवाकेउर्ध्वं इत्यपि प्राप्ता
नुवादेन पुंस्त्वएवानुवादात् मिताक्षरायां देवलोपि पंडको लिंगहीनः स्यात्संस्कारार्हस्य नेच स
इति श्रुवएवतच्चेवरद्रुमङ्कः पंडं तु ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेदिति बौधायनस्मृतेः इत्यर्थ
स्मारे वचनाद्युपनयनमुक्तं प्रयोगपारिजाते ब्राह्मे मिश्रा ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः सइति
स्मृति तस्माच्च सांवत्सरिके वामनपंप्रयु इन्दुकाध्यत्वपुंस्त्वे पुंचैतेषु संस्काराः स्युर्यथोवित
९३ मिति एतच्चौलकं प्राक् सचसम्यगिविधगौरघन तथा च देवलः पंडको वातजः षंडः षंडः क्लीबो न पुंस
कं कीलककर्मैतिकषंडको भवेत् उच्छ्रितऊर्ध्वहीनत्वादित्यर्थः पुमान् त्वाच लिंगानि पञ्चपाद्द्विधा
तथैव च स्त्रीच पुंभावमास्थाय पुरुषो वा रवज्ञुणा वातजो लोमषंढः स्यात् स्त्री षंढो वापि वामन्
लिंगानि स्त्रीपुं न पुंसकानि मिथ्या तत्यजेत् कदाचित्स्त्रीकदाचित्पुमान् कदापि षंढ इत्यर्थः
स्त्री च पुरुष वत्स्वयं नरस्तु इत्कोल्मगी विनैव बातव प्रात हित्यर्थः अस्त्रांलिंगो पत्यषंटः स्यात् षंड ल
क्षणमेतन्नः आमेध्याप्राप्तुमान् क्लीबी क्लीवोनष्टरेतान्पुंसकः आमेध्याप्राप्तु मुत्तमे पुनात्स्वर
षुक्लोष्ठी अयं वैद्यके [illegible] ज्योरल्पवीर्य॰

समत्वावध्यावहेदेनपूज्यतेइतिमनूक्तेः साम्यंचकर्मानधिकारमात्रेण नतुस्नानपंचतात्पलि
प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्षा इतिगौतमोक्तेः श्राद्धंतुमंत्रवद्दुक्तत्वेन नाभिव्याहरेद्ब्रह्मस्वधा
निनयनादन्तेइतिमनूक्तेः ब्रह्मवेदः यत्पेसहितंदेशेपि अमावास्याष्टकादिपक्षेपंचदशीषुच
एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेष्वपिपर्वसु श्राद्धंसाधारणंनामसर्वकामफलप्रदं भार्याविरहितोप्येत
त्प्रवासस्थोपिनित्यशः शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्यादनेनविधिनाबुधः एवंतार्थ्यंविशेषमुक्तंनिर्णयसिं
धौश्राद्धाधिकारेऽपिच एवंहिनाहिताग्नियोपि नास्नानमपितस्याधावदुक्तमातृष्टोचवर्षश्चपंचमतुल्यत्वा
दितिशाखान्यायेनानधिकारात् श्रौतस्मार्तकर्मण्यनधिकारश्चाधिकारेतावत् कःसंस्कृतिमतस्य
पुंस्त्वस्योद्देश्यविशेषणस्यशास्त्रन्यायेनाविवक्षितत्वात् पाणिग्रहणाद्धिसहत्वंकर्मसुतथापुण्यफ
लेषुचेत्यापस्तंबोक्तेश्च सुतंसंस्थितानांपामपि स्त्रीणांसापिष्ठ्यत्वानाभ्यासेधिकारितावद
तिकेचिद्विद्वांसः स्त्रीणांश्रद्धयासमानंनामिति स्त्रीशूद्राणांधर्मेणेत्यपिस्मृतेश्च संस्काराअपिस्त्र
इयंचसर्वं अमंत्रिकास्तुकार्याःस्त्रीणामावृदशेषतः इतिमनूक्तेः तेनत्वधिकारीभवेच्छूद्रः प
तैर्धर्मैर्नवैदिकैः इतिजातूकर्ण्योक्ते वैदिकैर्वैदिकैश्चपदार्थानंतुस्यौर्तिकमुख्ताततौमतिव्याघ्रोक्तेःस्वस्व
इवतुलाहिमोऽस्तसमस्तानप्राप्तारजन्ताशयोनसर्गिदार्वं ... तैर्वैविधैदित्वचबद्दा
स्मन्नेपत्र फलवाकमानतस्यपुंस्त्वस्यस्मृतौन्यायाविहितत्वात् तत्रसधवानांपत्यनुमत्याप
यतस्याधिकारः आतिरापस्त्वाभावात् विधवानांतुस्यात्तंश्राद्धरूपेवाधिकारः एतच्चविस्ता
नेष्ठकदेवममवहारवाधायेसवितारमस्तेः अतएवतुल्लारैद्युमातृभ्रस्मवत्स्तस्यान्नारीस्याभ्यावंता
समेतिस्त्रीणांफलश्रवणं नचैवंशूद्रस्यधर्मेणान्यंचयत्त्वाअपिस्त्रीणांस्युरितिचेत् श्रुणुपंचस
विधानंतुगतौनितांनदायपदितिषपेरलामच्छन्के प्रजितेत्यावैकर्तैकत्वबन्धुंस्त्वस्याविविहितत्वात्

ङ्गणाङ्गा विंशत्याच्चतुर्विंशत्याब्दवत्सरात् ब्रह्मक्षत्रविशां काल औपनायनिकः परः अत ऊर्ध्वं पत
न्त्येते सर्वधर्मबहिष्कृताः सावित्रीपतिता व्रात्या व्रात्यस्तोमादृते क्रतोः अथ शूद्रसमानत्वं तु संस्कारा
दुच्यते केवलमनुपनीतो हि केवलः नह्यस्याधिकारः पतितो राजन्यक्षत्रविशां नो कोऽन्तरगतो वापि यदि त्याज्यः
स्त्रियापतितः मृते भर्तरि जीवति वा स्त्री विदेशं परं याति हेतत्यनाद्या येते पानसातंत्र्ये एण योषितः
नारदः अष्टौ वर्षाण्युदीक्षेत ब्राह्मणी प्रोषितं पतिं अप्रसूता तु चत्वारि परतोऽन्यं समाश्रयेत्
क्षत्रिया षट् समास्तिष्ठेदप्रसूता समात्रयं वैश्या प्रसूता चत्वारि द्वे समे त्वप्रसूतिका न शूद्रायाः
स्मृतः कालो न च धर्मव्यतिक्रमः विशेषतोऽप्रसूतायाः संवत्सरपरा स्थितिः अप्रवृत्तौ स्मृतः
कालः एष प्रोषितानां जीवति श्रूयमाणे तु स्याद् द्विगुणो विधिः प्रजा प्रवृत्तौ नारीणां वन्दितेरे
षा प्रजायते: अतोऽन्यगमने स्त्रीणामेवं दोषो न विद्यते इति नियोग याज्ञवल्क्यः विप्रात्
मूर्धावसिक्तो हि क्षत्रियायां विशः स्त्रियां अम्बष्ठः शूद्र्यां निषादो जातः पारशवोऽपि वा वैश्या
नुकारणाच्छूद्रायां विन्नास्वेष विधिः स्मृता एवं मूर्धावसिक्तोऽम्बष्ठपारशवमाहिष्योग्रकरणाः षड
नुलोमः सवर्णजात्यन्तकर्मभाजश्च एते हीनवर्णोद्भवानाम् एतासवोऽल्पकजा अनुलोमः नोच्चताः
२५ प्रतिलोमाः मनुः ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामम्बष्ठो नाम जायते शूद्रायां क्षत्रनाउग्रायां स्ववर्णः
माहिष्यात्करण्यां तु रथकारः प्रजायते क्षत्राच्छूद्रायामाहिष्यः वैश्याच्छूद्रायां करणः तच्चांयस्य
कैः एषां वृत्तीनाहलक्रतिकौमुद्यां वसिष्ठः मूर्धावसिक्तानां हस्त्यश्वरथशिक्षाकृतिधारणं चर्म
णमत्रौषधैः अम्बष्ठानाम् माहिष्याणां गीतनृत्यनक्षत्रजीवनं सस्यरक्षावधारसवाय
करणानां द्विजन्मसुश्रूषा धनधान्याध्यक्षता नृपसेवा दुर्गान्तःपुररक्षा च विधिज्ञानं तत्समस्वरे

योः सपिण्डत्वं प्राप्य पत्नी भवेत्लिंगोदकं प्रयसंस्कारयस्मीलकरोति प्रोक्तोयः कैयालामनः स्त्रियं अन्येन
सह संयोग्य प्रस्थानामेवतेसपृष्टे तेल्लेन्योतियः प्रतिलोमौजायेत समौगोधिक संज्ञकः सयोनिश्चेफसो
गोधमाप्राप्य पत्नीभवेवलं स्त्रियादेमैथुनाप्रत्यक्षे स्त्रीपुंपुंपवन्यवर्त्तते कुम्भीकः सन्तुविज्ञेयः ईर्ष्यकेप्यणे
वायर्यं दृष्ट्वा व्यवायमन्योऽभ्यासानायप्रवर्त्तते ईर्ष्यकः सन्तुविज्ञेयः षटं कंप्रयाप्यपवमं योभार्यायां
मतौ मोहादंगनेव प्रवप्रवर्त्ततेः ततः स्त्रीचेष्टिता चातो जायते षंढसंज्ञिता माध वीर्येतु चतुर्दे प्रमेदार
का. ते तत्रैव विज्ञेयः तेषां चोपनयनं जलचतुष्टयस्मावर्त्तनविवाहवर्जं सर्वे संस्कारा क्लीबो भवंति कु
मारं जातमिल्याशौचं स्यात् पीकृपादे प्रयागलेन प्रख्यायाविवस्था क्लीबकामिवषंढस्यापि प्राप्तेः ह
सीमेताः क्रियाः स्त्रीणामविवाहत्वात् समन्त्रक इतियाज्ञवल्क्योक्तेः तेन स्त्रीतुल्यत्वात् षंढस्य स्त्रीधर्मा
णः प्रकीर्त्तिताः इतिवृद्धमनूक्तेः अजलाप्राप्य पामप्रासादेदेवप्रतिष्ठामसादानादिष्व्येवं घंघम्या
येन कामप्रक्षतिगत व्येवंतुल्यस्योदे प्रयागतल्वे नाविवस्था स्त्रीणामिवाधिकारएत एवं सर्वदानेषु ॥
अहिमादेः साः धारयणाच्च पिंडः प्राहुर्हौतु नाधिकारः पञ्चमाद्युरा सार्धेदृष्टौ त्यपहंवेनाप्येहर
सेवपिंडदानोक्तेः षंढस्य च त्यनं प्रोक्तोवपतितौ पंगुरन्मत्तकोजडइतिमन्त्राघ्रेरर्थेहरत्वानिषेधा
त् याज्ञवल्क्योपि क्लीबाद्या नोदकं कुर्युः स्तेनाप्रत्याविधर्मिणइति इतिपंडा अन्येपिष्कूदसमावा
न्निकिपसेनाताः पुत्रस्यापतिव नाप्यव पीप्रवाजितनाप्रयेयप्रपवृत्तिनाजातः पुत्रस्यावक्षितन्यः
पतेष्कूदसधर्मात्वेमनुनापरिकीर्त्तिताः याज्ञवल्क्यः पुत्रस्यावाहि नोराशेश्रमस्त्रामरणांतिकाः अ
न्येपिष्कूदसमाया याज्ञवल्क्यो नोक्ताः स्वपतनतिप्रां सेन लाहु पालवणे नच मासेनष्कूद्रो भवति ब्राह्म
णः क्षीरविक्रयात् अत्रकर्मनिंदाम्नायमितिवार्त्तिकेभट्टाचार्यैः द्विजातिकर्मिहानियर्णीति
विज्ञाने श्वरः प्रतत्सेष्कूदसमाः तथाज्ञातान्प्रपितप्राच मनुः ब्राह्मणः हविषावेद्याध्वावधे
कृत्यमव्हेतः ब्रह्मतोपनयाः सर्वेत्यत्रलागवतेष्कूदताः ज्ञात्यक्तोमांविनानदाहयाज्ञवल्क्यः अयो

अथ प्रतिलोमजाः कल्पतरौ कात्यायनः नियोगोत्पादनेऽर्थ्यां पृष्ठो क्षेत्रतद्विसृष्टे यो द्विजस्त्रीषु च धर्मो
यांस्तु इत्येतत्स्याद्वा भवेत् शूद्र इति योगाद्व्यर्थः वदत्यतः उक्तो नियोगो मनुनाऽतिमिहः स्वयमेव
तु युगह्रासादस्मात्कोऽयं कर्तुमस्त्येविधानतः अनेकधा कृताः पुत्रा ऋषिभिर्ये पुरातनैः न शक्यन्तेऽधुना
कर्तुं शक्तिहीनैरिदन्तनैः तत्रैव स्मृतिः स्वैरिणी च पुनर्भूश्च ... कामचारिणी सर्वमद्वाच विज्ञेयाः
पंचैताः शूद्रयोनयः॥ एतासां यान्यपत्यानि उत्पन्नानि एकदा च न नतानुपदिष्टे पुंजीवनतेयस्तु हैकाः स्व
ताः द्वैतोधाः ॐ उमाता कायचारिणी च चतुर्थोऽपि कपुत्रमा सर्वमलस्थायी यस्त्वेलकाः ज्ञातपर्णा
क्षत्रियात्सजातो वैश्याद्वैदेहकस्तथा शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मबहिष्कृतः क्षत्रियामागधवे
प्रयात्तु ब्राह्मण्यामेव च शूद्रादायोगवं वैश्याज्जनयामास वैश्यसुतं मागधो वैदेही क्षत्ता निषादो भिल्ल
इति प्राहिकुः आयोगवः पुल्कसः तदाहन्तारीतः क्षत्रियायां वैश्याच्छूद्रो वैरिनिकारो जनयती वैः
प्रयायां शूद्रः पुल्कसानिति व्यासोऽपि शूद्राद्विप्रायां मत्स्यघ्नः क्षत्रियायां व्यतिक्रमात् तेन द्वैनि
प्रायां शूद्रः पुल्कसानिति अपंचेकः जातिविवेके क्षत्रियाशूद्रसंयोगात् क्षत्तारं जनयेत्सुतं निषा
माहै एकमायुक्तोऽनुलोमः
इति विख्याताः सर्ववर्णबहिष्कृतः वागुरापाशिहस्तश्च गंधनको विदः आरण्यपशुजातीनामंत
कश्च वनेचरः क्रोधात्विलोमांसवत्यात मा जीवेत्सदैव ति घंटापायाधिकाकुधीद्रक्षौ विप्रयकारि
णी द्विधा च मागधाक्रोशक्रोसभवाति प्रामित विक्रीयं मधुनः ऊर्ध्वं नामिछु सवद्रुये यमक्तमा
गधानि षादयोः हंसोन रमाद लच यामांतु वैश्येन मचयेनामजायते शूद्रएनायतेमद्गुः क्षत्रि
यायच्छसुप्रेति मोहोमे पुन स्तत्यंतरे क्षत्रियामागधे वैश्यजनयामास वैसुतं सर्वदीजनरस्तु
कोवृतवंधविवर्जितः शूद्रेभ्यो भ्यधिकः किंचित्तस्यजीवनमुच्यते कृषालंकारगयादिष्टभाद्रा
सुकलाहसः ग्रामपश्वानि विज्ञानि विक्रयानि महीमतां क्षत्रियायां वैश्यजातः क्षत्ताचेत्रधरोभव
... तानस्य... वर्णयं
त् लघुजातिविवेके ...

२५

ध्यवर्धनयोग्यण्यादनादिपूर्वरवः क्षत्रियवैश्यानुलोमानंतरोत्पन्नजोऽष्टकात् स्त्रियामध्ययनेऽध्या
हानोपनसंस्कारा अयावतिधिद्वारध्यऽत्र वाल्कविधाध्ययनवर्तितांचेति जातिविवेकोऽप्रहरा
यार्चेन मोरोध्यमालाप्पर्ण कुल्केपथे चन जनयेद्दानाध्यपर्मेणनाद्याभ्यार संवंश्तं मलाऽदः प्रदिष्टो
नः ऽछेद्वृष्यः किंचित्तन्नमः ह्रणकोऽत्यनस्पेह ह्मानंधोग्रेयच्छित्रकं सर्वऽऽदस्यधर्मेणवर्तनंतस्य
जीविका नथाकूटस्यरूपणिकावद्वारो विधिमाहास्यचविक्रयीराजविग्रहकर्तृयोग्राण्यंमान्नमहा
हसं उग्राक्ता क्षत्रियाविप्रसंयोगाङ्कानोऽमूर्धावसिक्तः कः अजन्मः तत्रधर्मेमोऽभ्यधिकेऽस्यकीर्तिताः
आयुर्वेणात्रियांकुर्वे नित्यनेमिनिर्कीकृत्यां मूर्धावसिक्त हस्तिनं वावाहन्नेदैनपास्ततेनापत्यंच
मेघस्पंकुर्यात् नीवियरत्तिषु आयुर्वेदरसथ्या संगांलत्रीकं धर्मेनत्यरेत् ज्योतिषं गणितं वापि काव्य
जीवतिमावरेत् वैश्यायां विधिनाविप्रात्जातोऽम्बष्ठउच्यते कृष्याजीवी भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवर्तन
कः नस्वाजिताज्ञाहीनोऽचिकी त्सानस्यजीविका पूर्वै वैश्यायां क्षत्रियाः सूतः सुकन्याविप्रज्योतिषं वा
कुनरूपा ग्रंथस्य ख्या वचजीविका विप्रेणमद्रगृहे अऽऽत्तांत्रदुमजातिर्युद्गुप्ता क्षत्रियेजीवकः पाप्ता
ह्वन्याहऽऽफलसंग्रामकृषालोमवेत् नयावल्ल प्रजीवन्नैषऽऽदस्यमासान्वपन्नयेत् अयंनेयतइति
प्रसिद्धः अऽदधर्मोच अऽस्तां जातस्त्वेश्या हैकत्रयोऽलिपिलेखकृत याज्ञवल्क्याः जात्युत्कर्षोयुगेह
वल्कयः जात्युत्कर्षोयुगेज्ञेयः पापमेयंचार्थिका व्यत्ययेकर्मणांसाम्यपूर्ववच्चाधरोत्तरं अविशद्धा
द्वे अग्रमध्यः विप्रोत्पद्ध्वाकन्यां ऽततो साविनल्हत्वायामितिसप्तमेवविप्रज्जे एवंवैश्यात्कन्याक
न्यास्य क्षत्रियात्कन्यापंचम क्षत्रियाऽसेऽऽत्पन्नावहेत्रियं वैश्यान्नजातंचमं वैश्यामितिपूर्वीयः
एवंविप्रस्य क्षत्रियात्यापत्यापरं पदयाजीवनेपंचमः क्षत्रियः वैश्यात्सत्तमोजीवेनवैश्यो वैश्यः अऽदहेतो
सप्तमः अऽदः क्षत्रस्य वैश्यवत्तो पंचमो वैश्यः ऽऽदवत्तो सप्तमेऽः वैश्यस्य अऽदवत्तो पंचमः अऽदइति

कृतघ्नानां वधकर्मेत्यर्थः उग्रान सानुत्र न पांचे ... योगवइतिसूत्तः तेतुवायामवंत्येतेव
त्वकं स्रोपजीविनः प्रालिकाः केचिदत्रैव जीवनं वत्रनिर्मितं ... पुल्कसानां तु बिलौकोवध
बंधनं बिलौकसः ... उग्रोऽत्र प्रतिलोमजः ... धिग्वणानां
चर्मकार्यं वेणानां भांडवादनं भांडं मुरजपटहादि चैत्यद्रुमश्मशानेषु शैलेषूपवनेषु च वसेयुरे
ते विज्ञाता वर्त्तयंतः स्वकर्मभिः विज्ञाता ज्ञातिचिह्नांकिताः चंडालश्वपचानां तु बहिर्ग्रामा
त्प्रतिश्रयः अपपात्राश्च कर्त्तव्या धनमेषां श्वगार्दभं ... बहिर्ग्रामः अपपात्रं भिन्नपात्रं पद्य
पाकपात्रादिहीनाः पद्धयाति अन्नमेषां पराधीनमिति यदुक्तं ... पात्रेन्नादि न देयं किंतु मे
मिल्ले वासांसि मृतचैलानि भिन्नभांडेषु च भोजनं कार्ष्णायसमलंकारः परिव्रज्या च नित्यदा यदि
व्रज्या एकत्रानवस्थानं न तैः समयमन्विच्छेत्पुरुषो धर्ममाचरन् व्यवहारो मिथ एषां विवाहः
सदृशैः सह अन्नमेषां पराधीनं देयं स्याद्भिन्नभाजने रात्रौ न विचरेयुस्ते ग्रामेषु नगरेषु च कार्या
र्थं दिवा चरेयुश्चिह्निता राजशासनैः अबांधवं शवं चैव निर्हरेयुरिति स्थितिः वध्यांश्च हन्युः सततं यथा
शास्त्रं नृपाज्ञया वध्यवासांसि गृह्णीयुः शय्याश्चाभरणानि च ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽनुप
स्कृतः धनाद्यनपेक्षोऽनुपस्कार इति मेधातिथिः । स्त्रीबालाभ्यवपत्तौ च बाह्यानां सिद्धिकारणं स्त्री
बालाद्यभिपत्तौ च देहत्याग इत्यनुषंगः सिद्धिः श्रेयः उग्रान सीमसमासरणं तेषां कालापसम
ख्यापिता वंश्रीकं देहसावध्यवसायीक ... तोपिवा मलापकर्षणाद्द्विजः एवंविधैरपि ... द्धिकं सिद्धि
मृताव से पुत्रे नो वेद ... विशेषतः नस्यात्साम्योत्पन्नाः शूद्रसमाः तानाह मनुः जात्योत्कृष्टजा
पते विप्रा यान्मातृ ... कः आवंत्य वादेधानो वपुष्ट ... स्वर एव विप्रा यां ब्रात्याविप्रजोम

तिच मागधाः। वर्तमानानां पान्यस्य छेत्तसंग्राम कर्मिणः वर्णयंति प्रबंधैर्येवंदिनस्ते प्रकीर्तिताः
मनुः कारावरं निषादं तु चर्मकारं प्रसूयते वैदेहीति शेषः वैदेहकादंध्रमेदौ बहिर्ग्रामप्रतिश्र
यौ विप्रायां वैश्यजो वैदेहः तस्मात्कारावर्यां मेधः निषाद्यां तु मेद इति मेधातिथिः अंध्रीरणाव
न्यापि चंडालात्उक्ताः पद्मः प्रजातेनाज्ञातो ब्राह्मण्यां चैव सूद्रजः तां तु भौविद्विचंडालो सगोत्राया
जायते पर्मोपि च्याद्रपतिलावणंत्रा ह्मण्यां पद्मभूद्रजः सगोत्रो दासुत श्रेष्ठ चंडालात्स्त्रयं द्विता म
नुः पुल्कसमन्यप्राह्मजातो निषादाच्छूद्रायां जात्यां भवति पुल्कसः सूद्राज्जातो निषादायां तु सर्वैः उ
क्कुटकः स्मृतः तां तु जीतस्तत्यो रंत्यां तु श्वपाक इति चोच्यते वैदेहकेन त्वंबष्ठ्यामुत्पन्नो वेन उच्यते प्र
ज्ञातश्रियाजः तस्या तत्राष्ठूला या मुख्नाला भ्यां श्वपाकः वैश्यादूयां वैदेहः विप्राद्वैश्यायामंबष्ठी
तस्यांवेन एषां वृत्ती एहवर्हिष्ठः सूतानां मंत्रिकायष्ठ्यस्त्रीजीवनं वर्द्ध्वप्रणानि मंत्रित्वं कायष्ठोलेख
कस्तत्वं च वैदेहकानां न टवतिरंगावतरणे वेनानां दासूछे दनं समपेयणां मणिस्तूपवालवेधनं
च भमः प्रणः अंध्रयोगावानां नामशयरत्नपुर्मी मायुधकरणं योजनं नगरकरणं च मैरंधाणां सुरामध
मीधुकरणं तत्क्रमः पुष्पफल श्वाक विक्रयश्चवाविध्वंभरणं विप्रायांयः सूतः स्त्रजात्सूतायोगाज
बंधकृत् दमनं तुरगाणां व ऊथीनृस्त्रीवतनं यां नपाछूतकन्यायां विवाहेषुसमन्वयात् जातः सूतस्तु
निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विज विवाहसंबंधेन उत्तायां ब्राह्मणकन्यायामित्यर्थः वेदानर्हस्तथा चैषां ध
र्माणामनुबोधकः ब्राह्मण्यां नुस्तुतो जातो वैश्याद्वैदेहकः स्मृतः यामायाणकाष्ठयोः शिल्पंतस्य जीवनम
न्तामे मनुः सूतानामश्वसारथ्यमंबष्ठानां चिकित्सितं वैदेहकानां स्त्रीकार्यं मागधानां वणिक्पथः
स्त्रीकार्यं मंतःपुररक्षणादि प्रयाणराजमार्गस्तड्हा मन्यपयातोनिषादानां न स्थिरायोगस्य च नाश्रिद्

चैतन्यानिवृत्या उन्नमलोकपापापांथमोक्षं हेहि हिकं कतिष्येइ पुत्यो मतिस्थाने दर्भैक्षि यपमनोवा मुक्तास्तेभ्ये
५७ देवतानि वत्या उन्नमलोकपापा नविंद्रत्वाक्रेतनवक्षेपिंतेव धाद्रहिताहूतानयेत हु
हे तेहं तवनेजनं एष तेपितृः प्रत्यवनेजनर्च एवं अप्पा पनविंद्रत्वा तनवक्षेपिंतेव धादसंच कानि प्रज्वाल्यगंधमल्यैः
देवतप्यथविष्णुं तोवि नापांचैव हे याः ततः पुचिदेवापंचमः संस्कृतेन कृत्वा दसं चकानि प्रज्वाल्य गंधमाल्यैः
संपूज्य पुत्रनस्यवपनं कारयित्वा स्नापयित्वा गंधमाल्यैरलंकृत्य सर्वं समपूर्णं छिद्रे मस्तके मधुपर्कतला प्रभावे आज्यं
बाहि प्रानवहुवेशिनं प्रनालं कृत्वा चितो उत्तरपूर्वे समाप्रोक्षं वेष्टयेत मत्रानाहि यनि पापचापोप लोकापहा
हेतिमन्त्रैन आहुतिं दत्वा पुरः स्थाने निर्गंद्यात् मंत्रश्च वाराहे कृत्वा तु दुष्कृतं कर्म जानता वाप्यजानता नाम
मृत्युकालवशं प्राप्य नरं पंचत्वमागतं धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमावृतं दहेयं सर्वगात्राणि दिव्यान् लो
कान्स गच्छतु स्वलमाने महावाहुं प्रियः स्थाने प्रक्षाप्येत चतुर्वर्णेषु संस्थानमेवं भवति पुत्रिके चतुर्वर्णेषु लि
तनुपदीत हूतपदा क्रियानिवंधेनाकृदेत्व स्नानमः उक्तः त्वंभूतन्ना गयोनेत्वं लोकपापालकः उक्तः सं
हारक सत्यादेवं त्वं ओं मतं नयेति ततः किंचिच्छेषे दग्धे स्नात्वा ओं ममानाया दुतो प्रदत्तिणां त्रिः परिक्रम्य त्रिरस्म
नानुं मत्ति प्रानवेत्त माणाः वालपुरः वालकं समरत्लोला वाप वेष्टनं वाहं प्रस्तान्यपुनः परिधाय वामानामि
कपाजलमालोप्य वद्वा पाप्लावितोदे हर्मे यापापाणा निधाय प्रतनुदा नुभिते लल्लपंजलिं कापय यगोत्रा
मुकप्रसपेत एषतेतिलोदकमिति पति प्रत्युयति सूनामिति वासर्वदक्षिणापुरुषाः सकृत्रिवीदत्वा पुनः स्नायुः मित्र
हानुक न्याभागिनेयश्वश्रूश्वशुर मातामह तत्स्त्री मातुल रा श्रोत्रदक दनं कलाकृतं क्लीव मर्तगर्भितापाति
तेषु दकं न कार्यं तेष्योप्य तैः पूर्वं त्रिंशत्यं चदशावाहि नानिप्रत्यहं दर्यव तत्यहमेकद्विकद्वित्रिक वद्धिनी
कार्या ततो बालापुरः सरा जैलादुत्तायी योदपूर्वे हन्ति निष्पीड्य गृहद्वारि स्थित्वा त्रीणि निंवपत्राणि विदश्या
चम्याग्नीसमप्येसेधयवषांवभु हवी गीता ता नाप्यानिधाय गृहं प्रविशेयुः वडाः श्रेष्ठा कायनेदं नं ओं पि
तुलो मन्नायेपापहूपेण काहे हं वा षेतान्न स्नाही तितलोपिवे हंसि निही रं निरद्यात् दशरात्रमिति हेमा ५९
द्रौ पन्यहंभस्मो कल्तीभोजनमसंपत्रेसकल्पयेन्नतत्त्वहं मुपवासः कीतलब्धाशनं चा अधः शय्यामन [illegible]

कार्यमाशौचोदकपिण्डप्रमुखः सर्वं ज्ञात्या कृष्णनकैः सपिण्डैरिव दानवत् अथ पुत्रादिप्रकरणे त्वक्तुमेताः
च संग्रहः तत्रोत्तानेनियात्वेनंदाहपिण्डप्रि स्वमुखे एतदंगपात्रान्यौसोक्ते तानत्वे हातिनि पदं ग्रहः पु
मानूधोमुखः स्त्रीलूत्तानाकह्या तद्वक्तंपु दुत्तत्वेहारत्नतायांवादि पुराणे स्वगोत्रजे गृहीत्वानुचित्ता
मारोप्यतेप्रवः अधोमुखोदाहपिण्डादिक चपुमान्पुमानपि उत्तानदेहानारीनु सपिंडैरयिवं धुभिरिति
इदमन्ये ब्रीहिमुक्तं इदं निनि हिजपरमपीति गोडाः स्मृति कौमुद्यां मदनपालकृत् सदृगध्य उपेतम्
दाहितान्याविताधीवदिति निरग्नेरघ्याहिताग्निवद्दाहो लोके लिखव कात्यायनेन तत्रोत्तानं निपात्येनं दाहि
पाणिं दसंमुखेइत्युत्तानत्वोक्तेनिरग्ने रपितद्देवेत्याह तत्वतिरेकेन कथमुपदेशो नकथमुपदेशस्य
पाणिवसंमुखे इत्युत्तानत्वोक्तेनिरग्नेरपितद्देवेत्याह तत्वतिरेकेन कथमुपदेशो नकथमुपदेशस्या
वाध इति चिंत्यं केचित्तु वाचनिकातिदेशस्यापदेशानुल्यत्वाद्यतेष्टिसिद्धिजपरत्वाद्धास्तेनुतत्वलाभा
वाद्ध्ययरत्वमेवेति नद्विजानामुत्तानत्वामेवेत्याहुः अन्येतु छंदोगाद्विजानामुत्तानत्वमत्येषामधोमुख
त्वमित्याहुः स्त्रीशूद्राणां त्वधोमुखत्वमुदक्शिरस्त्वंचेत्यविवादं दाहस्तु हिर इत्यामंत्रकः निषेकादिः
प्रमश्मानांतोमंत्रैर्यस्योदितो विधिरिति मनुद्वैमंत्रवर्तत्वोक्तेरितिमदनपालः तत्वंतुवैदिकस्यैव निषेधः
पौराणिकमंत्रेण त्वेव स्मृत्यधोराणवस्य इत्यादि मन्यते चतुर्वर्णेषु संस्थानमेवं भवति पुत्रिकेत्युक्तं प
चेताः नग्नदेहंदहेन्नैव किंचिदेयं परित्यजेत् यमः चैलदेहे द्वभिर्गन्धैः सपिंडैरपि भाषितं क्रिया
निवंधेगान्हे उदकम् अविरिदानिचेकानीदत्तिं पंकं भावसत्तुमेनपादतः पतितादिनेः देयत्यो
देकदान्तौतु बौधायनः दाः हंतमेकनंचत्वं संचयनं वैकं उदकंपिंडदानादि तथागो व अन्वारोहणेचे
वं उदकदानं प्राचीने अद्योतु वहे पश्चात्यते नैवाद्याहितेस्ततः कर्तव्यंतेः सचैलं तुस्नानं सर्वमलापह
ततः प्राणायामान् स्वर्गेदिष्टं तिलोदकं त्रिपिंडं देयात् दयास्मे येन अभिगततायचावित्रोघानिपिंयसिंचौ
ज्ञेयः अथवेरांगः पुत्रादिरयस्तवोनहे प्रमुखालो नाकाज्ञगोत्रस्याभत्यादिसमकदाहप्रेतस्य

पथ्यजष्ठं श्रोद्रकुं भान्निवेश्यकाकवलिं दत्त्वाप्यमानं तेनेनाप्यऽप्यनलेलिप्यत्वेनप्पसहवास सीमल्कादुत्रः प
तीसर्वैनाल्पबयमस्वबपनंकुर्युः ततः स्नात्वा सिंबीन्निधर्मोदकांजलिं दत्वा सशिपकत्कंनातिलामकैवीः
स्नात्वा गहंवृजेयुः दप्ताहमशौचेदप्रोलुमाधपीपेमपप्प्मागः आपोच्चे मलनादप्रौयदिस्यात्सर्वेवर्णिनाम
मासिंप्रेतनंतवहसकुर्यादित्याहगौतमः अन्तर्दशाहे दशैषेतन्नन्सर्वं समापयेत् पिशोकृप
वराप्रोचंदयात्तिंशान्जलीजलीन् इदमापिन्यहमशौचेदशौनहर्षं दर्शनपित्रोरपितनं समाप्यमेव ॥
पित्रोराशौचमजेनुपदिदृष्टः समापयेत् नामदेवोत्तंतत्रेपर्यवस्य अज्ञातात्रामितिगास्वीतैः अत्रेमान्
अहमशौचेपिसमाप्यं कालाहशैनिमित्रामतेचैवं महतवत्मयातिज्ञातपोस्ता गालवीयेमामहनौरस्वपुत्रा
दिपदं पित्रोस्माहेघैमयेनाकछिद्रत्नुत्कं ततमसन्यचित्वे इतिश्रीमन्नारायणमहस्तुतामकृप्समभट्टात्मज
कमलाकरभट्टकृते शूद्रधर्मोत्तरेशौचंतन्त्रेयेच अर्थेकारप्राहः मनुः विप्रः शुध्यत्यपः स्पृष्ट्वा क्षत्रियोवा
हनाधुयोवैश्यः प्रतोदरश्मीन्वायष्टिमन्द्रः कृतक्रियः शुद्धिमत्वेदैवलः अथातः तुलाताकृतमंगलाः आ
श्रोचद्विपमस्यते आहृत्यात्राहित्वाचांच इदंमापैरनोत्तरामितिद्विष्टाः हेमाद्रौमंपूर्वः आद्यंप्राहुस्मम
शुद्धिपिकर्त्रिदेकादशेहनि कर्तुःस्नात्वाकालिकीमर्युद्धिस्युः पुनरेवमः मूर्ड्ख्येवंवदाहयेतीनाहिः पकार
प्राहृषच्छाइमततामान्यमहहूतं चतर्णांमाधवर्णानी हृतकतुम्पष्व पद्मनमरीचिः आशौचीतेततःसम्य
कृपिंडदानंसमाप्यतेततः आइंभ्रदानंसर्ववर्णोभयंविधिदितितस्पर्वेषांदशाहपरंयत्रमान्वे एकाद
शेहानितथाविप्राने कादशेवत्त हत्यादिरूतकांतेनभोजयेदयुजोद्विजानीति तच्छूद्रगण्याद्वपरं
तहमादिशपकर्तव्यं येतम्प्रीतिकरं हितहितिवचनादितिमहनपारिजातः वैत्यतत्कृष्णपारीवाचस्प
त्यादयपस्त्वस्माहुच नाहयापैचायगमहातिविहूलैः प्रामुख्यक्रमं संवादिवचनानांचानाकरत्वाच्छू
द्राशौनामध्याशौचांते एवाहुः अन्ये तुद्विविधवक्यः वप्रादेशाचारतोपिकर्तव्यमाघमेवीऽः स
त्यव्रतः स्मृत्रःशौचांतेदानतत्रेनतयेक्रहतद्दिनेतिकर्तव्यमाघमेकाद

२०

दात्यपि दाहकर्त्रैव दशाहं ऊर्ध्वं द्वितीयमिताक्षरायां शुद्धितत्त्वे वायवीये पि: असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री
यदि वा पुमान् प्रथमेऽहनि यो दद्यात् स दशाहं समापयेत् कर्त्तव्यं तेनैव चैव बृहस्पतिः एवं त्रिंशत्पूर्वन्ता
नां प्रथमेऽहनि द्वितीयेऽहनि न तु धुनाशिखाकाशीसर्वैर्विसहकारिभिः अन्येन क्रोधः कार्य इति गौडा अ
दितः सर्वमित्यन्ये आदिपुराणे तु पतितस्य नामगोत्रपिण्डैः प्रेतायेति समुच्चयेदेव अयं प्रयोगः ऐशान्यां वे
दिं कृत्वा नैऋते स्नानं प्रयोगेण कृत्वा आपयित्वा स्नात्वा नामानितं मधुघृतपूर्णं कृत्वा प्रमाणं च पिण्डं कृत्वा तिष्ठा चको
कार्यप्रयोगो यथा अमुकगोत्रस्य प्रेतस्य अमुकदेवतायै संस्कारस्य आदिके दशरात्रके प्रथमाहिक एकपिण्ड
उपतिष्ठतां कारिकेति द्वितीयाहे द्वितीयादिकेत्यादि ततः पाथयाण्यां दत्त्वा विसृज्य स्नानं कृत्वा नेमवनेज
२९ नं च कृत्वा अमुकप्रेतेत्यादि सर्वाण्येव संस्कारे देहपूरकः प्रथमाहिक एवं ते पिण्डं दत्त्वा प्रत्यवनेजनम्
एवं तु कर्तव्यमाणि पिण्डं जलोदितं पयेत् मूर्ध्नि लिङ्गान्तं क्रमेण एवं दशाहं तत्र संकल्पे विशेषः चक्षुःश्रो
त्रादिसमुदायाय यवनिवापयत्पूर्यतामिति द्वितीयेऽहनि लोमभुजवक्षाणि निष्पाद्य पूर्यतामिति तृतीये विषमस्राङ्गं च नाभि
स्त्रीगुह्यानि निष्पाद्य पूर्यतामिति चतुर्थे जानुजङ्घापादचालनादि निष्पद्य पूर्यतामिति षष्ठे यकृन्मेदो मांसत्वग्वायुनाडी
पादवसामज्जादि पूर्यतामिति सप्तमे विषमस्राङ्गं च वदम्लो मन्त्रवाच्य पादनिष्पत्त्यै पूर्यतामिति अष्टमे वीर्यं वप्र वानि निष्पत्त्यै पूर्यतामिति नव
मे विषमस्राङ्गं च वहद्रूपमाणतन्त्रं क्षुत्तृष्णादि उपनिषद्यपूर्यतामिति दशमे प्रत्यहं प्रेतजलिसंस्थां प्रोक्ता द्वादशाहे कृत्वा
अन्यशाखीनां तु द्वितीये च यतः काले दर्शप्रेतपूर्णा द्विदिनत्रयं पूर्यतामिति स्वे अथ वार्ते व्यासः अशौचान्ते द्वितीयेऽहनि तु
तन्यादिगुणोपेते आपत्काले तु अनुभाविनां च परिशाययेत् अनुभाविनः कनिष्ठा इति मिताक्षरायां रत्नाकरा
दयः आशौचान्तानुमतेनं सर्वेषां प्रथमामितिशुद्धितत्त्वे नयोगेनः तदुक्तं रत्नमालायां अन्यत्रानन्तरं यदि
तत्र नान्दीकार्यमिति कन्यकेषु च वेषपाशोत्तमरण्डोपुत्राणां तेनापि होमः स्याविहोमः स्यादित्येषु बोद्धुः अपरार्के व्या
सः पुत्रः पत्नी सन्तानं ऊर्ध्वं दत्त्वा पत्नीपिण्डं दानार्थं तानि ऊर्ध्वं दत्त्वा प्रमाणितः पुत्राणां मातृवत्तयोः
समन्वयः दशाहे निवपन्पिण्डं दत्त्वा निकामं वेदिकेनोपवेश्य प्रेताय पापमानववपिण्डं त्र्यहं दत्त्वा ऽप